

HADİS USÛLÜNÜ NASSA DAYANDIRMA ÇABASI

*Hüseyin KAHRAMAN**

ÖZET

Hadisçiler, hadis usûlü ile ilgili konuları işlerken o konuyla ilgili örnek hadisler de zikrederler. Bu hadisler yanında zaman zaman, usûl kaidesinin bizzat kendisine işâret eden âyet ve hadisler de nakledilir. Bu tavrıyla müellif, o kaideyi sanki mezkûr âyet veya hadisten çıkardığı veya en azından bunlar tarafından doğrulandığı izlenimini uyandırır. İşte biz bu çalışmamızda, hadisçilerin bu kabilden zikrettiği âyet ve hadislerden bazı örnekler vermek istiyoruz.

SUMMARY

Attempts to Support Hadith Methodology by Nass (Qur'an and Hadith)

While studying the issues regarding hadith methodology, scholars of hadith narrate exemplary traditions that are directly related to these issues. Beside these traditions, they also refer to the Qur'anic verses and traditions that point to the methodological principles themselves. By doing so, these scholars intend to give the impression that the principle under review is supported by, if not deduced from, and justified by the Qur'an and the Hadith. The aim of this paper is to examine some of the verses and traditions that are mentioned in this context by the scholars of hadith.

I. HADİS USÛLÜ ve KAYNAK ESERLER

“Rivâyetin gerçek mâhiyetini, şartlarını, çeşitlerini, hükümlerini, râvîlerin durumlarını ve taşınması gereken özellikleri, hadisleri içine alan eser

* Araş. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilimdalı.

çeşitlerini ve bütün bu konularla ilgili olarak hadis âlimlerinin kullandığı ıstılâhları inceleyen ilim dalı” şeklinde tarif edilen¹ hadis usûlü ilminin temelleri, ashâbın hadis naklinde gösterdiği titizlik ve araştırmaya dayanır. Meselâ Hz. Ali, kendisine hadis nakledenleri yemine davet etmiş²; Hz. Ömer, rivayet ettiği bir hadis için Ebû Musa’dan şahid istemiştir.³ Hz. Âişe’nin hadis rivâyet eden sahâbîlere yönelttiği tenkidler, bir kitabı dolduracak yoğunluktadır.⁴ Ancak bu soruşturma ve tenkidler her zaman başvuru hususlar olmayıp genel bir “güven” problemi ile ilgili değildir. Bunlar, “yalan”dan ziyâde “hata”yı tesbîte çalışan kurallardır. Ancak özellikle de Hz. Osman’ın şehâdetini takip eden dönemde, hadisler açısından ciddî bir güven sorunu ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak hadisçiler, her yeni problem karşısında sahîh hadisi zayıfından ayırtedecek yeni kurallara başvurmaya başlamışlardır. Böylece değişen şartlar karşısında uygulanan kurallar da değişmiş ve yenilenmiştir.

Bu kurallar I. asrın sonlarından itibâren yazılı hale gelmeye başlamıştır. Ancak bu kâidelerin görülmeye başlandığı ilk örnekler, müstakillen usûl konularına hasredilmiş değildir. Meselâ İmâm Şâfiî (204/819) *er-Risâle*³’inde; Müslim (261/874) *el-Câmiu’s-sahîh*’inde; Tirmizî (279/892), *Sünen*’inin sonundaki *Kitâbu’l-‘ilel*’de; el-Buhârî (256/869) *Târîh* isimli üç kitabında bazı usûl konularına da yer vermiştir.⁵ Bu kuralları müstakil ve derli toplu bir şekilde ele alan ilk eser Ebû Muhammed Râmehurmuzî’nin (360/970) *el-Muhaddisu’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâ’i* isimli eseridir.⁶ Daha sonra Hâkim Ebû Abdillâh en-Nisâburî (405/1014) *Kitâbu ma’rifeti ‘ulûmi’l-hadîs*⁷; el-Hatîb el-Bağdâdî (463/1070) *el-Kifâye fi ‘ilmi’r-rivâye*⁸, İbn ‘Abdilberr en-Nemerî (463/1070) *Câmi’u beyânî’l-‘ilm ve fadlih*⁹ isimli eserlerinde bu kuralları cemetmişlerdir. Râmehurmuzî, Hâkim, İbn ‘Abdilberr ve el-Hatîb’in eserlerinde, usûl kuralına örnek teşkil eden hadisler yanında kuralın kendisi de müellife ulaşan senedlerle birlikte verilir. el-Hatîb’ten sonraki müellifler bu uygulamayı terketmiştir. Bu nedenle el-Hatîb ve ondan önceki müellifler, bu tarz farklılığı yüzünden “mütakaddimûn” şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁰

¹ Bkz.: Suyûtî, *Tedribu’r-râvî* (Mısır 1966), I, 40; Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılâhları* (Ankara 1985), s. 326; Başaran, Selman-Sönmez, M. Ali, *Hadis Usûlü ve Tarihi* (Bursa 1993), s. 91.

² Bkz.: el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ‘ilmi’r-rivâye* (Haydarabad 1357), s. 28.

³ Meselâ bkz.: *Muvatta’*, İsti’zân, 3.

⁴ Bedrüddîn ez-Zerkeşî, Hz. Âişe’nin bu tenkidlerini *el-İcâbe li irâdi mâ istedrekethû Âişe ‘ala’s-sahâbe* (Beyrut 1390/1970) isimli kitabında bir araya getirmiştir.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Koçyiğit, a.g.e., 327.

⁶ Bu kitap ilk kez Muhammed Accâc el-Hatîb’in tahkikiyle 1391/1971’de Beyrut’da basılmıştır.

⁷ Bu kitap ilk kez Seyyid Muazzam Hüseyin’in tahkikiyle Hindistan’da basılmıştır.

⁸ Bu kitap ilk kez 1357’de Haydarabad’da basılmıştır.

⁹ Bu eserin de, mücellid haldeki Beyrut (trs.) ve Kahire (1982) baskıları vardır.

¹⁰ Bkz.: Çakan, İ. Lütfî, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul 1989), s. 178.

Kâdi 'ÿyâz'ın (544/1144) *el-İlmâ*¹¹; İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (643/1245) *'Ulûmi'l-hadis*¹²; Nevevî'nin (676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr*¹³; İbn Kesîr'in (774/1373) *İhtisârü 'ulûmi'l-hadis*¹⁴; İbn Hacer el-'Askalânî'nin (852/1448) *Nuhbetü'l-fiker* ve bunun şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar*¹⁵; Suyûtî'nin (911/1505) *Tedribü'r-râvi*¹⁶ isimli eserleri de bu ilmin klasikleri arasındadır. İbnü's-Salâh'dan sonra yazılan usûl eserleri *'Ulûmu'l-hadis'in* ya şerhi, ya özeti ya da nazma çevrilmiş hâlidir. Bu nedenle *Mukaddime* diye de bilinen bu esere, “hadis usûlünün temel kaynağı” demek yanlış olmasa gerektir.

II. HADİS USÛLÜNÜ NASSA DAYANDIRMA ÇABASI

Bu eserlerde, işlenen usûl konusuna örnek teşkil eden (meselâ “mürsel hadis” konusu işlenirken zikredilen mürsel) hadisler dışında bir de, o konunun bizzat kendisine işâret eden âyet ve hadislere de rastlanır. Meselâ Buhârî'nin *Sahîh*'inde açtığı bazı konu başlıkları ve bu başlıklar altında zikrettiği hadisler onun, -tariflerini daha sonra vereceğimiz- kırâat, mükâtebe ve münâvele gibi bazı hadis tahammül ve edâ metodlarını savunma çabasından ibâret gibi görünmektedir. Meselâ “Bâbu'l-kırâat ve'l-'arz 'ale'l-muhaddis”¹⁷ başlığı altında Hasan Basrî, Süfyân es-Sevrî, İmâm Mâlik gibi şahsiyetlerin kırâat metodunu câiz gördüğünü ve Süfyân ve İmâm Mâlik'in kırâat ile semâ'ı denk telakki ettiğini nakleder. Daha sonra da Dımâm b. Sa'lebe'nin Hz. Peygamber'e gelerek “*Sana bir şey soracağım ama gücüne gitmesin... Seni tüm insanlara Allah mı gönderdi?...*” hadisinin, bazı hadisçiler tarafından “kırâatın cevâzına” delil getirildiğini söyler. Buhârî'nin bu yaklaşım tarzı, kendisinden sonraki hadisçiler tarafından örnek alınmış ve kullandığı hadis, meselâ el-Hatîb el-Bağdâdî tarafından “bu konudaki asıl (delil)” şeklinde takdîm edilmiştir. el-Hatîb, Buhârî'nin *Sahîh*'inde zikrettiği bilgileri aynen kitabına almış, ayrıca onun “şeyhe kırâat konusunda, Dımâm hadisinden daha sahîh bir hadis yoktur” sözüne de yer vermiştir.¹⁸ Hâkim en-Nisâburî de Buhârî'nin bu tavrını “bu ilmin şeyhi olan Muhammed b. İsmail,

¹¹ el-İlmâ', ilk kez es-Seyyid Ahmed Sakr'ın tahkiki ile 1389/1970'de Kahire'de basılmıştır.

¹² Bu eser Nureddin İtr'in tahkikiyle 1966'da Haleb'de ve 1986'da Dımaşk'da basılmıştır.

¹³ Takrîb müstakil olarak (Mısır 1388/1968) ve Suyûtî'nin Tedrîb'i ile birlikte (Medine 1392/1972) basılmış, ayrıca Kirmânî'nin Buhârî şerhi başında mukaddime olarak konmuştur.

¹⁴ Bu eser, Ahmed Muhammed Şâkir'in *el-Bâ'isu'l-hasîs* isimli şerhiyle birlikte 1377/1958'de Mısır'da basılmıştır.

¹⁵ Nuhbe ve şerhi Nüzhe, Talat Koçyigit tarafından “Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi” adıyla tercüme ve neşredilmiştir (Ankara 1971). Bu iki eser ayrıca Nurettin İtr'in tahkikiyle 1992'de Dımaşk'da neşredilmiştir.

¹⁶ Bu eserin Kahire 1379/1959 ve Medine 1392/1972 baskıları vardır.

¹⁷ Bkz.: İlim, 6.

¹⁸ Bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 260-261.

muhaddise arz konusunda bu hadisi delil almıştır” diyerek nakleder ve mezkûr hadisi zikreder.¹⁹ Yine Suyûtî²⁰ ve İbn Kesîr²¹ de, Buhârî’nin bu istidlâlini hatırlatır. Yine Buhârî, mükâtebe ve münâvele metodları için de bir bâb başlığı açmıştır. Bu bâb başlığı altında Hz. Osman’ın yazdırdığı mushafları İslâm dünyasının çeşitli bölgelerine gönderdiğini (mükâtebe) hatırlatır. Buhârî, bazı Hicâzluların ise “Hz. Peygamber’in bazı seriyye komutanlarına mektuplar verip falan mevkiye gelmeden açmamasını emrettiği, komutanın zikredilen yere gelince mektubu açıp içindekileri orduya tebliğ ettiği” yönündeki hadisleri münâvele konusunda delil getirdiğini söyler. Buhârî ayrıca “Hz. Peygamber’in çevre ülke hükümdarlarına gönderdiği mektuplardan bahseden” hadislerle de değinir.²² Şüphesiz Buhârî bu hadisleri, münâvele ve mükâtebenin cevâzına delil olarak zikretmektedir. Zira kendisi de zaman zaman, senedlerindeki ifâdelerden bu metodlarla alındığı anlaşılan hadisleri kitabına almıştır.²³ Buhârî’nin bu istidlâl tarzı, kendisinden sonraki hadisçiler tarafından da kullanılmıştır.²⁴

Râmehurmuzî ise, İmam Şâfî (204/819) ile İshâk b. Râhûye (238/853) arasında geçen “ölü hayvan derisinin kullanılıp kullanılmayacağı” ile ilgili bir tartışmayı, “mükâtebe’nin semâ’a eşit olduğu” iddiâsına delil getirir. İmâm Şâfî, Meymûne’den gelen “Hz. Peygamber bir koyun leşi görünce, “derisinden faydalansanız ya!” buyurdu” hadisinden²⁵ hareketle tabaklanan derinin temiz olacağını söylüyordu. İshâk b. Râhûye ise, ölü hayvanın derisinden faydalanmanın mümkün olmadığı kanaatindeydi. Onun bu konudaki delili ise İbn ‘Akîm’den gelen şu hadisti: “Hz. Peygamber, ölümünden bir ay önce bize şöyle bir yazı gönderdi: “Ölü hayvanın ne derisinden ne de sinirlerinden faydalanmayın”.²⁶ İbn Râhûye’ye göre bu hadis, Hz. Peygamber’in vefâtından bir ay önce vârid olduğundan Meymûne hadisini neshetmiştir. Onun bu sözlerini duyan İmâm Şâfî, “senin kullandığın hadis mükâtebe yoluyla alınmıştır. Halbuki Meymûne hadisi semâ’ yoluyla gelmiştir” deyince İbn Râhûye “Hz. Peygamber, Kisrâ ve Kayser’e de mektuplar göndermiştir. Bu mektuplar Allah katında onlar aleyhine hüccet olacaktır”

¹⁹ Bkz.: *Kitâbu ma’rifeti ‘ulûmi’l-hadîs*, s. 258.

²⁰ Bkz.: *Tedrib*, II, 13-14.

²¹ Bkz.: *İhtisâru ‘Ulûmi’l-hadîs*, s. 110.

²² Bkz.: *İlim*, 7.

²³ Suyûtî, Buhârî ve Müslim’in böyle hadislerinden örnekler vermektedir (bkz.: *Tedrib*, II, 56-57).

²⁴ Bu konudaki bazı isimler için bkz.: Suyûtî, *Tedrib*, II, 44, 56-57. Ayrıca bkz.: Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I, 433.

²⁵ Hadis için meselâ bkz.: *Buhârî*, Zebâih, 30; *Müslim*, Hayz, 101-104; *Nesâî*, Fer‘, 10; *Ebü Dâvud*, Libâs, 41.

²⁶ Hadis için meselâ bkz.: *Ebü Dâvud*, Libâs, 42; *Tirmizî*, Libâs, 7; *İbn Mâce*, Libâs, 26.

dedi. Bunu duyan İmâm Şâfî sustu.²⁷ İmâm Şâfî ile İbn Râhûye arasındaki bu hâdiseyi Kâdî ‘ÿyâz da Râmehurmuzî’nin senediyle kitabında zikretmektedir.²⁸ Görebildiğimiz kadarıyla bazı hadisçiler, İbn Râhûye’nin delil olarak kullandığı hadis hakkında “mürsel” ve “muzdarib” gibi değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁹ İshâk b. Râhûye’nin, bu hadisin illetlerinden haberdâr olup olmadığını bilmiyoruz. Bizim için önemli olan, bir hadisçi olarak onun, Hz. Peygamber’in bazı uygulamalarını “mükâtebenin de (semâ’ kadar) muteber olduğuna” delil getirmesidir.

Hâkim en-Nisâburî ise bizlere, ‘âli isnâd³⁰ elde etme yönündeki çaba hususunda sahîh bir sünnet bulunduğunu hatırlatır. Hâkim bu görüşünü ifâde ettikten sonra, daha önce de işâret ettiğimiz Dımâm b. Sa‘lebe hadisini nakleder ve şu değerlendirmede bulunur: “Bu olay, kişinin ‘âli isnâdı talep edip nâzil olanı terketmesinin câiz olduğuna delildir. Dımâm’ın (bir başkasından) semâ’ı her ne kadar sahîhse de bununla yetinmemiş ve Hz. Peygamber’e gelerek teblîğ ettiği şeyleri bizzat kendisinden duymak istemiştir. Eğer ‘âli isnâd talebi müstehâb olmasaydı Hz. Peygamber Dımâm’ın bu yaptığını yadırgardı”³¹

Hadislerin lafız veya mânâ ile rivâyeti³² konusunda da âyet ve hadislerden delil getirilmiştir. Hadislerin rivâyetinde asıl olan lafız rivâyetidir ve daha sahâbe döneminden itibaren bu konuda büyük bir titizlik gösterilmiş³³, kelime değişiklikleri bir tarafa, bir kelimenin cümle içinde yer değiştirmesine bile izin verilmemiştir. Onların bu konuda gösterdiği titizliği, sonraki nesiller de aynen devam ettirmiş³⁴, naklî ve aklî delillerle haklılıklarını isbâta çalışmışlardır. Bu görüşte olanlara göre bizzat Hz.

²⁷ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 453-454.

²⁸ Bkz.: *el-İlmâ*, 86-87.

²⁹ Bazı hadisçilere göre İbn ‘Akîm’in Hz. Peygamber ile sohbeti yoktur. Bu nedenle hadis mürseldir. Bazı hadisçilere göre de hadis, İbn ‘Akîm’den farklı râvîler tarafından farklı şekillerde rivâyet edilmiştir ve ilâveten bu râvîlerden bazıları kendisini görmemiştir. Delâleti çok açık olsa bile hadis, bu problemlerinden dolayı Meymûne hadisini neshedecek güçte görülmemiş, araları telif edilmeye çalışılmıştır. Hadisin bu gibi problemleri ve konu hakkında geniş bilgi için bkz.: *Tirmizî*, Libâs, 7 (1729 no’lu hadis); eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylû’l-evtâr* (Mısır, trs.), I, 80.

³⁰ Bir râvî, hadisi diğer râvîlerden değil bizzat şeyhinden almalıdır. Bu şekilde, râvî sayısı mümkün olduğu kadar azalan ve dolayısıyla kaynağına en kısa yoldan ulaşan senedlere “‘âli isnâd”, bunu sağlayamayan senedlere ise “nâzil isnâd” denilmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Koçyiğit, *Hadis İstihlâları*, s. 30-37.

³¹ Bkz.: *Kitâbu ma’rifeti ‘ulûmi’l-hadis*, s. 5-6.

³² Bir hadisin, lafızlarında herhangi bir değişikliğe gitmeden, tahammül edildiği ifâdelerle başkasına aktarılmasına lafız rivâyeti; ihtivâ ettiği mânâyı bozmadan, kısaltarak (ihtisâr) ya da kelimelerinin müterâdiflerini kullanarak rivâyet edilmesine ise mânâ rivâyeti denir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: el-Hatîb, *Kifâye*, 167; Hâzîmî, *el-İ’tibâr fi’n-nâsîh ve’l-mensûh mine’l-âsâr* (Haydarabad 1319), s. 11; İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadis* (Dımaşk 1986), s. 213-214.

³³ Meselâ İbn Ömer, “münafık, iki sürü arasında kalmış koyun gibidir” hadisindeki”eş-şât el-‘âira” ibâresini, “eş-şât râbida” şeklinde değiştiren raviye kızmış ve “Yazıklar olsun sana, Hz. Peygamber’e yalan isnâd etmeyin” demiştir. Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 173.

³⁴ Bu konudaki çeşitli örnekler için bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 167 vd; Suyûtî, *Tedrib*, II, 100 vd.

Peygamber, lafızlara dikkat etmiş meselâ, kendisinden öğrendiği bir duayı tekrar ederken “nebi” yerine “resûl” diyen Berâ b. ‘Azîb’i ikâz etmiştir.³⁵ Yine “Benim bir sözümü işitip kavrayan ve sonra da işittiği gibi rivâyet eden kimsenin Allah yüzünü ağartsın” hadisi³⁶ de, lafız rivâyetini savunanların naklî delillerinden biridir.³⁷

Hadislerin lafzen rivâyet edilmesini şart koşanlar yanında, mânâ rivâyetine cevâz verenler de oldukça fazladır. Sahâbe, tâbiîn ve sonraki nesillerden, bunun cevâzına dair oldukça çok rivâyet gelmiştir.³⁸ Ebû Hanîfe (150/767), İmâm Mâlik (179/795) ve İmâm Şâfî (204/819) gibi mezhep imâmalarının mânâ rivâyetine cevâz verdiği rivâyet edilir.³⁹ Bu görüşte olanların ileri sürdüğü deliller Kur’ân’ın yapısı ile ilgilidir. Kur’ân, ya hadislerle kıyaslanmak ya da bir takım özelliklerinden bazı sonuçlar çıkarılmak suretiyle, mânâ rivâyetinin cevâzıyla ilgili delillerin merkezine konulmuştur. Meselâ, Hz. Peygamber’den işittiği bir hadisi herhangi bir değişiklik yapmadan rivâyet etmesi istenen Vâsile b. el-Eskâ’, “Kur’ân uzun zamandan beri elinizde. Buna rağmen onda bile bazı ilâve ve noksanlıklar yapıyorsunuz. Biz ise Hz. Peygamber’den bir-iki defa duyduğumuz hadisleri rivâyet ediyoruz. Bunları size mânâ üzere nakledersek kafidir” demiştir.⁴⁰ Yahya b. Sa’îd (198/813) ise, “Lafza bağlı kalma şartı koşularak insanların dar bir çerçeve içine sıkıştırılmasından endişe ediyorum. Oysa en büyük ihtimâma layık olan Kur’ân’ın bile çeşitli şekillerde okunmasına ruhsat verilmiştir. Önemli olan hadislerdeki mânâ birliğidir” demektedir.⁴¹

Râmehurmuzî (360/971), mânâ rivâyetinin cevâzını savunanların delillerini sayarken şöyle demektedir: “Allah geçmiş ümmetlerle ilgili haberler verirken aynı olayı, farklı yerlerde, aynı mânâyâ gelen değişik lafızlarla anlatır. Bunu da onların dillerini Arapça’ya çevirmek suretiyle yapar. Böylece bu anlatımlar, takdîm-te’hir, hazf-ilğâ, ziyâde-noksan vb. açılardan birbirine muhâlif olabilir. Bu delil tamamıyla (bi aynihâ) Hasan’dan (110/728) nakledilmiştir”. Râmehurmuzî bunları söyledikten sonra yine Hasan Basrî’ye⁴² kadar uzanan bir senedle onun şöyle dediğini

³⁵ Bu hadis için bkz.: *Buhârî*, Vudû’, 78; *Müslim*, Zıkr, 17.

³⁶ Bu hadisin çeşitli rivâyetleri için bkz.: *Ebû Dâvud*, İlim, 10; *Tirmizî*, İlim, 7; *Ibn Mâce*, Mukaddime, B. 18; *Dârimî*, Mukaddime, B. 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 437.

³⁷ Bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, s. 531-532; el-Hatîb, a.g.e., 202. Bu konuda toplu bilgi için bkz.: Başaran, Selman, “Hadislerin Lafız ve Mânâ Olarak Rivâyeti Meselesi”, U.Ü.İ.F.D., sy.3, s. 52 vd.

³⁸ Bu rivâyetlerden bazıları için bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 203 vd.

³⁹ Bkz.: Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ‘ilmi’l-usûl* (Bûlak 1322), I, 168.

⁴⁰ Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 204.

⁴¹ Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 210.

⁴² Hasan Basrî’nin, mânâ rivâyetini ve metindeki ifâdelerin takdîm ve te’hirine cevâz verdiğine dair rivâyetler için bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, 533 vd; el-Hatîb, a.g.e., 207-208.

nakleder: “Allah geçmiş ümmetlerden, onların dillerini kullanmadan nakillerde bulunur. Bu durumda Allah yalan mı söylemiş oluyor!”⁴³

Hasan Basrî'nin bu istidlâl tarzı, fıkıhçılar tarafından dahî kullanılmıştır. Meselâ Hanefîlere göre Kur'ân âyetlerinde dikkat edilmesi gereken husus, bunların lafızları değil, bu lafızların ihtivâ ettiği fikir ve mesajlardır. Bu nokta daha ziyâde tarihî olayların naklinde önem kazanır. Allah'ın bu gibi olayları nakletmesinin sebebi, bize tarih öğretmek değil, bu olaylardaki ana fikrin ve mesajın algılanmasını sağlamaktır. Lafızdan ziyâde muhtevâ önemli olduğu içindir ki Allah, bir olayı Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde anlatırken, aynı mânâ için çeşitli lafızlar kullanır. Meselâ bazen “*hatâyâküm*” , bazen de “*hatîâtiküm*” der. Yine bazen “*udhulü*”, bazen de aynı mânâ için “*uskünü*” kelimesini kullanır. Halbuki bu farklı ifâdelerle anlattığı olay aynıdır. Bu durum, lafızların ve dillerin değişmesiyle mânâda bir değişiklik olmayacağını, dolayısıyla ahkâmın, lafızlar üzerine değil mânâlar üzerine bina edildiğini gösterir. Kur'ân'ın, bazı meseleleri takdîm tarzı da aynı hususa dikkat çekmektedir. Meselâ Hz. Zekeriyya'ya bir çocuğu olacağı müjdelenince, “*Benim nasıl çocuğum olur. Zira ben yaşlandım, eşim ise kısırdır*” diyerek şaşkınlığını ifâde eder.⁴⁴ Aynı olay Kur'ân'ın bir başka yerinde anlatılırken onun bu ifâdeleri “*...Zira eşim kısırdır, ben ise yaşlandım*”⁴⁵ şeklinde, kendisiyle eşinin durumunu anlatan ifâdelerin takdîm-te'hiriyile zikredilir. Allah bu olayı, Hz. Zekeriyya'nın diliyle değil Arapça olarak hikâye etmektedir. Bu da göstermektedir ki insanlar lafızlara ve lisânlara değil, bunların ihtivâ ettiği mânâlara dikkat etmek durumundadır. Hanefîler Kur'ân'ın bu özelliğinden, “hadislerin mânâ ile nakledilebileceği” sonuçlarını çıkarmıştır. Kısacası Kur'ân'da bile mânâ rivâyetine başvuruluyorsa, hadislerin de bu yolla nakli câiz olmalıdır.⁴⁶

İmâm Şâfiî de Kur'ân'ın bu husûsiyetinden hareketle, hadislerin mânâ ile nakline cevâz aramakta ve şöyle demektedir: “Allah kitâbını, kullarına olan merhametinden dolayı yedi harf üzere indirmiş ve sonuçta lafızlarında bir takım değişiklikler yapmıştır. Kur'ân dışındaki şeylerin lafızlarında değişiklik yapmak ise buna göre daha câizdir”⁴⁷

⁴³ Râmehurmuzî, a.g.e., 530-531.

⁴⁴ Âl-i 'İmrân 3/40.

⁴⁵ Bkz.: Meryem 19/8.

⁴⁶ Bkz.: Ebû Bekir es-Semerkandî, *Şerhu Te'vilâti ehli's-sünne* (Şerh-i Semerkandî, T.S.M.K., Medine Böl., No: 179), 31a, 126b. Bu kitap, İmâm Mâturîdî'ye (333/944) ait olan *Te'vilâtu ehli's-sünne* isimli tefsire Ebû'l-Mu'în en-Neseffî (508/1114) tarafından yapılan şifâhî şerhin, öğrencisi Ebû Bekir Alâuddin es-Semerkandî (535/11140) tarafından kaleme alınmasıyla oluşmuştur. Kelâmî ağırlıklı olmasına rağmen, yeri geldiğinde Hanefîlerin fikhî görüşlerini de delilleri ve detayları ile işlemesi açısından önemli bir eserdir. Hanefîlerin mânâ rivâyeti konusundaki görüşleri için ayrıca bkz.: Serahsî, *Usûl*, I, 355;

⁴⁷ er-Risâle (nşr.: Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, trs.), s. 274.

Görüldüğü gibi hem lafız rivâyetinin şart olduğunu hem de mânâ rivâyetinin cevâzını savunanlar, Kur'ân'ın yapısından, sahîh olan veya zayıf kabul edilen hadislerden görüşlerine delil getirmeye çalışmışlardır.⁴⁸

Hadisçinin bu davranışında bazen bir aksu'l-amelin de etkili olduğu görülür. Meselâ, özellikle de mütekaddimûn dönemi hadisçilerinin, eserlerine, hadise ve hadisçilere yöneltilen tenkîdlerden şikâyet ederek başladığı görülür. Buralardan öğrendiğimize göre özellikle ehl-i bid'at ve mulhidler, hadisçilere buğz edip alaya alarak dinin muhâfazası konusunda gösterdikleri çabaları takdîr etmemektedir. Halbuki hadisçiler, ümmet adına bu dini koruyup Allah'ın indirdiği vahiyden haber veren; nâsih ve mensûhu, muhkem ve müteşâbihi açıklayan; Allah'ın şerefli kılıp diğerlerine tafdîl ve takdîm ettiği zümredir.⁴⁹ İşte hadisçilerin bu reaksiyonu eserlerine de yansımıştır. Hatta el-Hatîb el-Bağdâdî, hadisçilerin değerini ve yüce mevkiini *Şerefu ashâbi'l-hadîs*⁵⁰ isimli eserinde müstakil olarak ele almıştır. Hadisçiye göre Hz. Peygamber, “*Benden bir hadis işitip de iyice ezberleyen ve işittiği gibi başkalarına nakleden kimsenin Allah yüzünü ak etsin*”⁵¹ hadisinde hadisçileri övmektedir.⁵² Nitekim Süfyân b. ‘Uyeyne (198/813), “Hadisle uğraşan kişinin yüzü, Hz. Peygamber’in bu hadisi gereği parlak ve ak olur” demektedir.⁵³

Bu durum el-Hatîb el-Bağdâdî'nin, “cerh ve ta'dîl yapmanın luzûmu” konusuna, “*Bildiği bir konuda, kendisine birşey sorulan kimse, bu bilgiyi gizlerse, kıyâmet günü ateşten bir yular ile bağlanır*” hadisini delil getirmesinde de açıkça görülür. el-Hatîb, “Âlimin, Sorulan Kişi Hakkında Bildiklerini Söylemesinin Vucûbu” isimli bir başlık açıp, bu hadisi zikrettikten sonra şu açıklamayı yapar: “(Bu) ilimde fazla derinliği olmayanlara göre hadisçilerin “falân zayıftır”, “falân sika değildir” şeklindeki sözleri, eğer bu hâl doğru ise gıybet, yalan ise bühtândır. Bu görüşte olanlar “*Kardeşini, hoşlanmayacağı birşeyle anman gıybet, bu husus onda yoksa bühtân olur*”⁵⁴ meâlindeki hadisi, bu görüşlerine delil olarak zikretmektedirler”. Ancak el-Hatîb'e göre durum, bunların iddiâ ettiği gibi değildir. Zira ehl-i ilim, cerhin cevâzında icmâ etmiş olup Hz.

⁴⁸ Hadislerin mânâ ile rivâyetine cevâz verenler ve vermeyenlerle ilgili haberler için bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 188-211.

⁴⁹ Hadisçilerin bu şikâyeti hakkında meselâ bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 159-162; Hâkim, *Kitâbu ma'rîfeti 'ulûmi'l-hadîs*, s. 2-5.

⁵⁰ Bu eser M. Said Hatiboğlu'nun tahkikiyle 1971'de Ankara'da basılmıştır.

⁵¹ Hadis için bkz.: *Ebû Dâvud*, İlim, 10; *Tirmizî*, İlim, 7; *Ibn Mâce*, Mukaddime, 18; *Dârimî*, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 437.

⁵² Bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 165-168; el-Hatîb, *Şeref*, s. 18-19; Ibn 'Abdilberr, *Câmî*, I, 38-43; Kâdî 'Îyâz, *el-İlmâ*, 13; Suyûtî, *Tedrib*, II, 126.

⁵³ Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 19; Suyûtî, a.g.e., II, 126; Kâsimî, Cemâluddîn, *Kavâidu't-tahdîs min fûnüni mustalahi'l-hadîs* (Beyrut, 1987), s. 47.

⁵⁴ Hadis için bkz.: Mâlik, *Muvatta'*, Kelâm, 10.

Peygamber'den bu görüşü destekler ve muhâlifleri de yalanlar mâhiyette bazı hadisler vârid olmuştur. Nitekim “bir adam Hz. Peygamber'in huzuruna girmek için izin istemişti. Hz. Peygamber “izin verin, gelsin” demiş daha sonra da “Kabîlenizin bu adamı ne kötü bir kimsedir” buyurmuştu. Ama adam huzura girince ona güzel sözler söyledi. Adam gidince Hz. Âişe, tezâd gibi görünen bu durumu sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ey Âişe, kıyâmet gününde en kötü mevkide bulunacak kimseler, (bu dünyadaki) şerleri sebebiyle insanların terkettiği kimselerdir”.⁵⁵ el-Hatîb'e göre Hz. Peygamber'in bu sözü, dinin ve ilmin gerekleri açısından, bir kimsenin kötü yönlerini söylemenin gıybet olmayacağına “delil”dir. Zira bunun, “kötülüğün ortaya konup insanların ondan kaçınmasını sağlamak” gibi bir amacı vardır. Hz. Peygamber, böyle bir fayda taşımayan sözlere ise gerçekten de “gıybet” nazarıyla bakmış ve meselâ Hz. Âişe'nin bir kadını “kısa boylu” şeklindeki tavsîfine “gıybet yaptın” diyerek tepki göstermiştir.⁵⁶ İşte, hadis ilminin imâmları da Hz. Peygamber'in bu metodunu takip etmiş, cerh silâhını, âdil olmayanlara karşı kullanmışlardır ki, bu kimseleri tanımayanlar kendilerini “âdil” zannedip de haberlerini almasınlar!⁵⁷

Ancak kanaatimizce, hadis usûlünü nassa dayandırma konusunda kullanılan delillerin delâlet ve sıhhati üzerinde her zaman aynı titizlik gösterilmemiştir. İşte biz bu çalışmamızda, hadis usûlünün ana başlıkları altında zikredeceğimiz bazı örneklerle mezkûr çabanın bu yönüne de işâret etmek istiyoruz.

A. Hadisçilerin Fazîleti

Meselâ “Mü'minlerin tamamının toptan sefere çıkması doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüğünde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar”⁵⁸ âyeti, Hammâd b. Zeyd (179/795) ve Abdurrezzâk (211/826) gibi bazı hadisçiler nazarında “hadisçilere” delâlet etmektedir.⁵⁹ Yine “Ümmetim içinde bir grup, hakk üzere olmaya devam edecek, muhâlifler kendilerine zarar veremeyecektir”⁶⁰ hadisinde kastedilen zümre Yezîd b. Hârûn (206/821), İbnü'l-Mübârek (181/797), Ali İbnü'l-Medînî (234/848), Ahmed b. Hanbel (241/855), Ahmed b. Sinân (256/869),

⁵⁵ Hadis için bkz.: *Buhârî*, Edeb, 38, 48, 82; *Ebü Dâvud*, Edeb, 6.

⁵⁶ Bu hadis için bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 206.

⁵⁷ el-Hatîb'in bu konuda kullandığı diğer hadisler ve konu hakkındaki değerlendirmeleri için bkz.: *el-Kifâye*, s. 37-46.

⁵⁸ Tevbe 9/122.

⁵⁹ Bkz.: Hâkim, a.g.e., 27; el-Hatîb, *Şeref*, s. 59.

⁶⁰ Hadis için bkz.: *Buhârî*, İ'tisâm, 10; *Müslim*, İman, 247; İmâret, 170-171, 174.

Buhârî (256/869) gibi hadisçilere göre, hadisçilerdir.⁶¹ Ancak bize göre bu âyet ve hadisin hadisçilere delâleti biraz hissî gibi görünmektedir.

el-Hatîb'in üç farklı rivâyetine yer verdiği⁶² bir hadiste de Hz. Peygamber, "İslâm garîb olarak başladı, garîb olarak devam edecektir. Ne mutlu o garîblere!"⁶³ buyurmaktadır. İlk bakışta hadisin delâleti sarîh değildir. Ancak hadisin ikinci rivâyetinde Hz. Peygamber'in kasdı açıklığa kavuşur. Zira bu rivâyette "Peki o garîbler kimlerdir, Ya Rasûlallah?" diye sorulmakta Hz. Peygamber de "Benden sonra, sünnetimi ihyâ edip onu insanlara öğretenerlerdir" cevabını vermektedir. Hadisin üçüncü rivâyetinde ise, zikri geçen "garîblerin", "evlerinden, yurtlarından ayrılanlar" olduğu söylenir. Hadisin bu farklı rivâyetleri Kütüb-i sitte'nin bir kısmıyla ed-Dârimî'nin Sünen'i ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde de yer almaktadır. Bu rivâyetler bir araya toplandığında hadisin Ebû Hureyre, İbn Mes'ûd, Enes b. Mâlik ve 'Amr b. 'Avf'tan geldiği görülür. Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik tarîkinden gelen rivâyetlerde hadis, "ne mutlu o garîblere" ifâdesiyle bitmekte, başka herhangi bir açıklama yer almamaktadır.⁶⁴ "Garîb"lerin "evlerinden, yurtlarından ayrılanlar" şeklinde açıklandığı rivâyetler ise, İbn Mes'ûd'dan gelmektedir.⁶⁵ Ancak bu açıklama, senedler hep aynı isimlerden oluşmasına rağmen, İbn Mes'ûd tarîkinin bütün rivâyetlerinde yoktur. Kaldı ki Tirmizî'nin ifâdesine göre İbn Mes'ûd tarîkinde Hafs b. Ğiyâs, A'meş'ten rivâyette tek kalmıştır.⁶⁶ Hadisin, "Benden sonra, sünnetimi ihyâ edip onu insanlara öğretenerlerdir" açıklamasıyla "hadisçilere" delâleti en sarîh olan rivâyeti ise sadece Tirmizî'de geçmektedir.⁶⁷ Ancak bu rivâyetin senedinde yer alan Kesîr b. Abdillâh b. 'Amr hakkında, "münkeru'l-hadîs", "za'ifu'l-hadîs", "değeri yok", "kuvvetli değil" vb. değerlendirmelere ilâveten "kezzâb (aşırı yalancı) râvîlerdendir", "yalanın rûkûnlerindedir" gibi ifâdeler de kullanılmıştır.⁶⁸ el-Hatîb'in kitabına aldığı rivâyetin senedinde de aynı râvî vardır. Ayrıca Kâdî 'ÿyâz da hadisin, bu râvîden gelen rivâyetine

⁶¹ Bkz.: Râmehurmuzî, el-Muhaddisu'l-fâsıl, s. 178; Hâkim, a.g.e., 2; el-Hatîb, Şeref, s. 10, 26-27; Kâdî 'ÿyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'* (Kahire, 1389/1970), s. 27. Buhârî'nin bu kanaati için ayrıca bkz.: *Sahîh*, İ'tisâm, 10.

⁶² Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 23.

⁶³ Bkz.: *Müslim*, İman, 232; *Tirmizî*, İman, 13; *Ibn Mâce*, Fiten, 15; *Dârimî*, Rikâk, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 398; II, 389; IV, 73.

⁶⁴ Meselâ bkz.: *Müslim*, İman, 232; *Tirmizî*, İman, 13; *Ibn Mâce*, Fiten, 15 (3986 ve 3987 no'lu hadisler); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 389.

⁶⁵ Meselâ bkz.: *Ibn Mâce*, Fiten, 15 (3988 no'lu hadis); *Dârimî*, Rikâk, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 398.

⁶⁶ Bu bilgi için bkz.: *Tirmizî*, İman, 13 (2629 no'lu hadis).

⁶⁷ Bkz.: İman, 13 (2630 no'lu hadis).

⁶⁸ Bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz.: Zehebî, *Mizân*, III, 406-408; İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 421-423.

yer vermiştir.⁶⁹ Dolayısıyla hadisin, net bir şekilde “hadisçilere” delâlet eden rivâyetleri, yalancı râvîlerin elinden geçmiş ve bazı ilâvelere (idrâc) marûz kalmıştır. Sahîh rivâyetlerinin “hadisçilere” hamli ise, hadisçilerin yorumlarından ibâret gibi görünmektedir.

Ancak bazı hadisçilerin yine “hadisçilerin fazîleti” konusunda kitaplarına aldığı delâleti tartışılmayacak bazı hadisler de vardır. Meselâ Hz. Peygamber bir hadisinde “*Kim ümmetim için dinî konularla ilgili kırk hadis ezberlerse Allah onu kıyâmet günü fakîh ve âlim olarak diriltir*”⁷⁰ buyurmaktadır. Râmehurmuzî, el-Hatîb, İbn ‘Abdilberr, Kâdî ‘ÿyâz gibi bazı hadisçiler eserlerinde bu hadisin, “kırk hadis ezberleyen” için “*şefâat etme*”, “*şefâat edilme*”, “*cennete istediği kapısından girme*” gibi farklı mükâfatlar takdîr edilen rivâyetlerini almışlardır.⁷¹ Ancak münekkidlere göre bu hadisin sağlam sayılabilecek hiçbir senedi yoktur.⁷² Nitekim İbn ‘Abdilberr de hadisin farklı senedlerle gelen ve küçük farklılıklar arzeden sekiz rivâyetine yer vermiş, teker teker illetlerine işâret etmiş ve en sonunda da “bu hadisin Hz. Peygamber’den gelen sâbit (sağlam) bir vechi yoktur” demiştir.⁷³

Bazı hadislerinde ise Hz. Peygamber ashâbına “hadisçilere” iyi davranılması tavsiyesinde bulunur ve şöyle der: “Benden sonra sizlere, benim hadislerimi soracak bir kavim gelecektir. Size geldiklerinde onlara iltifât edin ve hadislerimi onlara aktarın”. Bu hadis Kütüb-i sitte içerisinde sadece İbn Mâce’nin Sünen’inde de yer almaktadır.⁷⁴ Münekkidler, İbn Mâce’nin senedinde yer alan el-Mu‘allâ b. Hilâl’in “yalancı” olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵ Râmehurmuzî bu hadisi “Hadis Tâlibinin Fazîleti”, el-Hatîb el-Bağdâdî “Hz. Peygamber’in Hadisçilere İkrâm Yönündeki Tavsiyesi”, Kâdî ‘ÿyâz ise “Hadis İlminin ve Hadis Ehlinin Şerefi” başlığı altında

⁶⁹ Bkz.: *el-İlmâ*, s. 18-19.

⁷⁰ Bu hadisin çeşitli rivâyetleri için bkz.: Suyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, II, 170; Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, VI, 119; Ali el-Müttakî, *Kenzü’l-ummâl*, X, 224-225.

⁷¹ Meselâ bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-fâsil*, s. 173-174; el-Hatîb, *Şeref*, s. 19; İbn ‘Abdilberr, *Câmi’*, I, 43-44; Kâdî ‘ÿyâz, a.g.e., 22-23.

⁷² Nitekim Sehâvî hadisi naklettikten sonra hadisçilerin bu hadis hakkındaki değerlendirmelerini de aktarır. Buna göre meselâ Nevevî, “bütün tarikleri zayıftır” derken İbn Hacer “bu hadisin bütün tariklerini bir cüzde topladım. Bunlar içinde hadisi za‘fıtan selîm kılacak tek bir sened bile yoktur” demektedir. Ahmed b. Hanbel ise “bu metin, insanlar arasında meşhûr olmuştur. Ancak sahîh bir isnâdı yoktur” değerlendirmesinde bulunur. Bkz.: *el-Mekâsîdu’l-hasene* (Beyrut 1985), s. 644-645. Bu hadisin tenkîdi hakkında ayrıca bkz.: Münâvî, *Feyzü’l-kadîr*, VI, 119; Şevkânî, Ali b. Muhammed, *el-Fevâidu’l-mecmû’a* (Beyrut 1392), s. 290-291.

⁷³ Bkz.: a.g.e., I, 44.

⁷⁴ Bkz.: *Sünen*, Mukaddime, 22 (s. 90-93).

⁷⁵ Bu râvî hakkında Nesâî “metrûk”, İsmâil b. Müslim “zayıf” derken İbnü’l-Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma’in gibi otoriteler “yalancıdır” demektedir. Hatta Ahmed b. Hanbel’e göre el-Mu‘allâ’nın bütün hadisleri mevzûdur. Bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz.: Zehebî, *Mizân*, IV, 152-153.

nakletmektedir.⁷⁶ Ancak bu müelliflerin zikrettiği senedde yer alan Ebû Hârun ‘Ammâre b. Cüveyn el-‘Abdi (134/751), “yalancı” ve “kezzâb” gibi şiddetli tenkîdlere uğramış bir râvîdir.⁷⁷

H. Peygamber, hadisçileri dualarında da unutmamaktadır. Zira bir keresinde “Allahım, halîfelerime merhamet et” diye duâ etmişti. “Halîfelerin kimlerdir ya Rasûlallah?” diye sorulunca “Hadisimi ve sünnetimi rivâyet eden ve bunları insanlara öğretenlerdir” cevabını verdi.⁷⁸ Bu hadis, ister mütেকaddimûndan isterse müteahhirûndan olsun, hemen bütün hadisçilerin kitaplarına aldığı bir hadistir.⁷⁹ Hatta Suyûtî (911/1505) bir usûl kitabı olan Tadrîbu’r-râvî’inde Süfyân, Buhârî, İbn Râhûye gibi bazı hadisçilere verilen “emîru’l-mü’minîn” lakabının, bu hadise dayanıyor olabileceğini söyler.⁸⁰ Ancak Suyûtî, rivâyetlerin sihhat derecelerini belirttiği el-Câmi‘u’s-sağîr isimli eserinde, bu hadisin “zayıf” olduğunu söylemektedir.⁸¹ Ayrıca bu hadisin senedinde yer alan Ahmed b. İsâ “kezzâb” şeklinde değerlendirilmiş bir râvîdir.⁸² Bu sebepten olsa gerek Zehebî, Ahmed b. İsâ’nın biyografisini verdikten sonra rivâyetlerinden örnekler sadedinde, Râmehurmuzî’nin el-Muhaddisu’l-fâsıl’ını kaynak göstererek bu hadisi de zikreder ve “bâtıl” olduğunu söyler.⁸³

Yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi el-Hatîb el-Bağdâdî bu konuyu Şerefu ashâbi’l-hadîs isimli kitabında müstakillen ele almıştır. Ancak kitabı tahkîk eden M. Said Hatiboğlu’nun da ifâde ettiği gibi⁸⁴ bu hadislerden bir kısmı zayıftır. Hatta içlerinde “bâtıl” ve bizzat el-Hatîb’in “mevzû” olduğunu söylediği hadisler de vardır.

B. Hadis Tahammül ve Edâ Metodları

Tahammül, şeyhin rivâyet ettiği hadisleri, çeşitli metodlarla almak demektir. Alınan bu hadislerin başkasına nakledilmesine ise edâ denir. Hadisçiler sekiz çeşit hadis alma ve nakletme metodu belirlemişlerdir: **1.**

⁷⁶ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 176; el-Hatîb, *Şeref*, s. 21; Kâdî ‘İyâz, a.g.e., 36.

⁷⁷ Bu râvî hakkında “zayıf”, “değeri yok”, “metrûku’l-hadîs” gibi nisbeten hafif tenkîdler yanında, “yalancı”, “kezzâb (aşırı yalan söyleyen)”, “iftirâcı”, “şii ve hâricî” gibi daha şiddetli tenkîdler de yapılmıştır. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Zehebî, *Mizân*, III, 173-174.

⁷⁸ Hadis için bkz.: Suyûtî, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, I, 61.

⁷⁹ Bkz.: er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 163; Ebû Nu‘aym, Ahmed b. Abdullah el-İsbehânî, *Kitâbu zikri ahhârî İsbehân* (Tahran 1931), I, 81; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şeref*, s. 30-31; İbn ‘Abdîberr, *Câmi‘*, I, 46; Kâdî ‘İyâz, *el-İlmâ‘*, s. 17; Suyûtî, *Tedrib*, II, 126; Kâsimî, Cemâluddîn, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 47.

⁸⁰ Bkz.: Tedrîb, II, 126-127. Suyûtî’nin bu değerlendirmesini, çağdaş hadisçilerden Cemâluddîn el-Kâsimî de (ö. 1914) kitabına almıştır (bkz.: *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 47).

⁸¹ Bkz.: a.g.e., I, 61.

⁸² Bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz.: Zehebî, *Mizân*, I, 126-127.

⁸³ Bkz.: *Mizân*, a.y.

⁸⁴ Bkz.: *Şerefu ashâbi’l-hadîs* (muhakkikin tanıtım yazısı), s. 24.

Semâ‘: Hadis talebesinin bizzat şeyhinden hadis dinlemesidir. **2. Kırâat** (**‘arz**): Hadislerin talebe tarafından şeyhe okunmasıdır. **3. İcâzet:** Semâ‘ ve kırâat metodlarının mümkün olmadığı durumlarda şeyhin, hadislerini diğer metodlarla elde eden talebesine rivâyet için izin vermesidir. **4. Münâvele:** Şeyhin, hadis kitabını talebesine vermesidir. **5. Mükâtebe:** Şeyhin, hadislerini yazıp veya yazdırıp, yanında bulunan veya uzaktaki bir öğrencisine göndermesidir. **6. İ‘lâm:** Şeyhin, elinde bulunan hadis kitabını, talebesine gösterip “bunlar benim falandan aldığım hadislerdir” demesidir. **7. Vasiyyet:** Ölümünün yaklaştığını hisseden veya bir yolculuğa çıkmak üzere olan şeyhin, hadislerinin yazılı bulunduğu kitabını talebesine bırakmasıdır. **8. Vicâde:** Bir kimsenin, karşılaştığı veya karşılaşmadığı birine ait bir hadis metnini veya kitabını bulması, elde etmesidir.⁸⁵

Tahammül metodlarının en üstünü, şeyh ile talebesinin karşı karşıya bulunması esasına dayanan semâ‘ metodudur. “Hadis tarihi, Hz. Peygamber’in hayatında semâ‘ ile başlamış ve yine semâ‘ ile devam etmiştir. Çünkü sahâbiler, Hz. Peygamber’den hadis rivâyet etmeye başladıkları zaman, yalnız işittikleri ve belledikleri hadisleri rivâyet etmişlerdir...”⁸⁶ Sahâbenin büyük çoğunluğu ümmî olduğundan (okuma-yazma bilmediğinden)⁸⁷ semâ‘ metodu, H. I. asrın sonlarına kadar, biraz da zorunlu olarak, bu fonksiyonunu sürdürdü. Bu tarihe kadar hadis tahammülünde “tek” olmasa bile “asıl” olan “şifâhî” yöntem idi.⁸⁸

Tahammül metodlarının en üstünü semâ‘, semâ‘ın en üstün tatbik şekli ise imlâ’dır. Bu terim, “muhaddisin, etrafında bulunan ve ondan hadis dinlemek için toplanmış olan kimselere hadis yazdırması mânâsında kullanılır”.⁸⁹ Bazı hadisçiler imlâ’nın üstünlüğünü, Hz. Peygamber’in fiili ile teyid etmeye çalışmışlardır. Meselâ Râmehurmuzî’nin naklettiğine göre “Hz. Peygamber, bir deri parçası istemişti. Bu sırada Hz. Ali de yanında bulunuyordu. Derinin önü ve arkası doluncaya kadar Hz. Peygamber söyledi Hz. Ali de yazmaya devam etti”.⁹⁰ Bu rivâyetin senedinde yer alan ‘Amr b.

⁸⁵ Hadis alma ve nakletme metodları hakkında toplu ve geniş bilgi için bkz.: Suyûtî, *Tedrib*, II, 1-63; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ‘isu’l-hasîs şerhu İhtisâri ‘ulûmi’l-hadis* (Beyrut, 1951), s. 108 vd.

⁸⁶ Koçyiğit, a.g.e., 394.

⁸⁷ Kur’an’ın çeşitli âyetlerinde (meselâ bkz.: Âl-i ‘İmrân 3/20, 75; Cuma 62/2) ve Hz. Peygamber’in bazı hadislerinde (meselâ bkz.: *Buhârî*, Savm, 13; *Müslim*, Siyâm, 15; *Ebü Dâvud*, Savm, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 132) ilk İslâm toplumunun bu durumuna dikkat çekilmektedir.

⁸⁸ Nitekim el-Hatîb el-Bağdâdî şöyle demektedir: “Allah, ilim için iki mahal yaratmıştır; kalb ve kitaplardır. İyi duyan bir kulağa ve iyi ezberleyen bir kalbe sahip olanın derecesi yüksek olur ve ilimde yüksek bir mevki edindir. Böyle kişiler hâfızaya dayanır. Kim de böyle bir hâfızadan yoksun ise yazıya dayanmak zorundadır. Zira onun kitabı, kalbinden daha güvenilirdir.” (Bkz.: *Takyîdu’l-‘ilim* (tahkîk ve ta‘lîk: Yusuf el-‘İşş, Dâru İhyâi’s-sünneti’n-Nebeviyye, 1974), s. 28.) “Gerçi seleften bazıları hâfızalarına yardım etmek için hadisleri yazmışlardır. Ancak hadisi iyice öğrenince “ona güvenir ve böylece hâfızası zayıflar” endişesiyle bu kitapları imhâ etmişlerdir”. (Bkz.: *Takyîdu’l-‘ilim*, 58)

⁸⁹ Koçyiğit, *Hadis İstulâhları*, s. 166.

⁹⁰ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 601.

Şemir el-Cu'fi eş-Şî'î, hadis uydurmakla ittihâm edilmiş bir râvîdir. İbn Hibbân, 'Amr'ın Râfîzî olduğunu, sahâbîlere hakâret ettiğini ve sika râvîlere izâfe ile mevzû hadisler rivâyet ettiğini söylemektedir.⁹¹ Dolayısıyla bu rivâyet herhangi bir hususa delil olacak güçte değildir.

H. I. asırdan sonra semâ'ın önemi azalmamış ancak alternatif tahammül metodlarına da ihtiyaç duyulmuştur. Zira H. I. asrın sonlarında, muhtemelen Halîfe Ömer b. Abdilazîz'in (101/719) hadislerin tedvinine yönelik emriyle⁹² bağlantılı olarak, kitap sayısında büyük bir artış olmuştur.⁹³ Her ne kadar bu kitapların tahammül ve rivâyeti için de şifâhî metotta yani semâ' usûlünde başvurulmuş kâideler tatbîk ediliyorsa da, bu malzemenin çokluğu ve İslâm coğrafyasının artık iyice genişlemiş olması, böyle kâidelerin her zaman aynı incelikte tatbîk edilmesine imkân tanımamıştır. Bugün elimizde bulunan kaynaklardaki bazı rivâyetlerden anlaşılmaktadır ki hadisçiler, çok büyük bir yekûn tutan ve oldukça değerli bilgiler içeren bu malzemeyi, rivâyet kâidelerine sıkı sıkıya bağlı kalmak pahasına elden çıkarmayı göze alamamışlardır. Nitekim İbnü's-Salâh (643/1245), bu zorluğa işâretle, "eğer bu malzemeyle amel edebilme, rivâyet şartına bağlı kalsaydı, bu şartın zorluğundan dolayı, menkûl ile amel etme kapısı kapanır giderdi" demektedir.⁹⁴ Bu durumda usûlcüler, muteber kabul edilen yollarla alınamayan bu hadislerin tahammül ve edâsı için alternatif usûl arayışına girmişler ve yukarıda zikrettiğimiz metodları belirlemişlerdir.

Talebenin hadis tahammülü noktasında, semâ' dışındaki metodlar, büyük oranda yazılı metne dayalıdır. Bu nedenle bazı hadisçiler râvînin bir şekilde elde ettiği yazılı metni, şeyh tarafından düzeltilmeden nakledebileceği ihtimâline binâen, semâ' dışındaki metodların geçerliliğinde veya en azından ona eşdeğerde telakki edilip edilemeyeceğinde ihtilâf etmiş, lehde olanlar kadar aleyhte görüş beyân edenler de olmuştur.⁹⁵ Gerçi meselâ mükâtebe metodunda yazı, bizzat şeyh tarafından veya onun kontrolünde yazılır. Ancak Arap yazısının ilk dönemlerdeki durumu düşünüldüğünde, râvînin bu yazıyı yanlış okuma ihtimâli dâima mevcuttur. İşte bu sebeplerle olsa gerek bazı hadisçiler "Kur'ân'ı, doğrudan mushaflardan öğrenenlerden ve hadisleri de sahîfelerden rivâyet edenlerden almayın" demişlerdir.⁹⁶ Yine muhtemelen aynı sebebe binâen bazı hadisçiler de, hadis yazılı sahifelerini

⁹¹ Bkz.: Zehebî, *Mizân*, II, 291.

⁹² Ömer b. Abdilazîz'in bu emriyle ilgili olarak bkz.: *Buhârî*, İlim, 34; *Dârimî*, Mukaddime, 43; Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 373-374.

⁹³ Bu devirdeki yazılı hadis külliyyâtı için bkz.: A'zamî, M.M., *İlk Devir Hadis Edebiyatı* (trc.: Hulusi Yavuz, İstanbul 1993), s. 29 vd.

⁹⁴ 'Ulûmu'l-hadîs (Dımaşk 1986), s. 181

⁹⁵ Bu konuda bazı örnekler için bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 212, 441; el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 315 vd. Bu konuda toplu bilgi için bkz.: Koçyiğit, a.g.e., 416-419.

⁹⁶ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 211; el-Hatîb, a.g.e., 162.

yakmış veya yakılmasını emretmiştir.⁹⁷ Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi değişen şartlar, bu gibi metodların uygulanmasını gerektirmiştir. Bu zorunluluk karşısında hadisçiler de, diğer metodların da muteber olduğunu isbât gayretine girişmişlerdir.

1. Kırâat Metodunun Geçerliliği

Hız. Ali, İbn Abbas ve ‘Urve b. ez-Zübeyr gibi sahâbîlere atfen “semâ’ ile kırâatın birbirine denk olduğu” yönünde bir rivâyet nakledilmektedir. Nitekim bu sahâbîlerin ifâdesine göre “*Senin şeyhe okumanla (kırâat), onun sana okuması (semâ’) arasında fark yoktur.*”⁹⁸ el-Hatîb’in bu sahâbîlere atıfla naklettiği ve yaklaşık aynı mânâyâ gelen sekiz rivâyetin hemen hepsi Nûh b. Ebî Meryem vâsıtasıyla gelmektedir. Ancak İbnü’l-Cevzî’nin (597/1200) verdiği bilgiye göre Ebû ‘İsme Nûh b. Ebî Meryem; “değeri yok”, “hadisi yazılmaz”, “hadisi sâkıttır”, “Kur’ân’ın faziletleri hakkında hadisler uydurur”, “metrûk” vb. şeklinde tavsîf edilmiştir.⁹⁹ Bu da, bu rivâyetlerin (en azından) zayıf olmasını gerektirir. Ayrıca, “*Senin şeyhe okumanla, onun sana okuması arasında fark yoktur*” ifâdesinin bu sahâbîler dışında, Süfyân es-Sevrî (161/778), Ebû Hanîfe (150/767), İmâm Mâlik (179/795), Abdürrezzâk (211/826) gibi kişilere de izâfe edilmesi¹⁰⁰, dikkat çeken bir diğer noktadır.

Kırâat’ın cevâzını savununlar¹⁰¹, bu metodun ilk dönemlerdeki tatbîkâtından örnekler de vermişlerdir. Nitekim Beşîr b. Nehîk şunları söyler: “Ebû Hureyre’nin yanında, kendisinden işittiğim hadisleri yazdım. Ayrılmak istediğimde yazdıklarımı getirir kendisine okuyup “bunlar senden işittiğim hadisler mi?” diye sorardım. O da “evet” derdi”.¹⁰² Ancak bu tip rivâyetler İbn Receb el-Hanbelî’nin ifâdesine göre sahîh değildir.¹⁰³

Kırâat’ın semâ’ ile aynı değerde olmayacağını söyleyenlerin¹⁰⁴ elinde de bazı hadis delilleri vardır. Her şeyden önce Hız. Peygamber “*Bizden bir şey işitip de güzelce kavrayan, sonra da işittiği gibi nakledenin*

⁹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Yücel, Ahmet, *Hadis İstulâhlarının Doğuşu ve Gelişimi, Hicrî İlk Üç Asır* (İstanbul 1996), s. 47 ve buradaki kaynaklar.

⁹⁸ Meselâ bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye* s. 262-264; Suyûtî, *Tedrib*, II, 14; Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi* (Ankara 1987), I (Mukaddime), 408.

⁹⁹ Bkz.: *el-İlelü’l-mütenâhiye fi’l-ehâdîsi’l-vâhiye* (Beyrut 1983), II, 621-622.

¹⁰⁰ Meselâ bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 268-271.

¹⁰¹ Hâkim en-Nisâburî, bu kanaatte olanların isimlerini şehirlerine göre zikretmektedir. Bkz.: *Kitâbu ma’rifeti ‘ulûmi’l-hadîs*, s. 257-258.

¹⁰² Bu rivâyet için meselâ bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 538; el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 275, 283.

¹⁰³ Bkz.: *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî* (Beyrut 1978), I, 237-239.

¹⁰⁴ Bu görüşte olan bazı isimler için bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 271 vd.

Allah yüzünü ağartsın”¹⁰⁵ buyurmuştur. Yani Hz. Peygamber’in söz konusu ettiği şey bizzat kendisinden “işitilmesi”dir. Bir başka hadisinde de “Sizler hadisleri benden işitiyorsunuz. Sizden de başkaları işitecek. Onlardan da başkaları” buyurarak aynı noktaya dikkat çekmiştir.¹⁰⁶ *Kütüb-i Sitte* içerisinde sadece Ebû Dâvud ile Ahmed b. Hanbel tarafından rivâyet edilen¹⁰⁷ bu ikinci hadis, ilk dört râvîsinde (İbn Abbas – Sa’îd b. Cübeyr – Abdullah b. Abdillâh – A‘meş) ferd derecesine düşmüştür.

2. Mükâtebe ve Münâvele Metodlarının Geçerliliği

Bazı hadisçilere göre semâ‘ ile mükâtebe ve münâvele arasında da fark yoktur. İlk hadis usûlü müelliflerinden Râmehurmuzî, mükâtebe konusunda önce teorik bilgi verir.¹⁰⁸ Ona göre, eğer râvî kendisine yazılı olarak gönderilen hadislerin şeyhine ait olduğundan emin değilse, bunları rivâyet etmesi câiz olmaz. Ancak bundan eminse, bu hadisleri bizzat hocasının ağzından duymuş gibi olur. Çünkü hem dil hem de yazı, insanın kalbinde olan şeyleri başkalarına bildirme aracıdır. Bunların hepsi birer işârettir ve aralarında fark yoktur. Nitekim Hz. Peygamber de bir “işâret”i, “söz” makâmında değerlendirmiştir. Zira azâd edilmek istenen bir câriyeye “Rabbin nerede?” diye sormuş, o da gökyüzünü işâret etmişti. Hz. Peygamber daha sonra “Ben kimim?” diye sordu. Câriye “Sen Rasûlullah’sın” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “onu azâd et” buyurdu”.¹⁰⁹ el-Hatîb de Râmehurmuzî’nin bu değerlendirmelerini kendisine ulaşan senedle kitabına almıştır.¹¹⁰ Ancak hadisin *Kütüb-i sitte* ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan yedi rivâyetinden sadece birinde câriye, “Allah nerede?” sorusuna gökyüzünü “işâret ederek” cevap vermiştir.¹¹¹ Diğer rivâyetlerde bu cevap, “gökyüzündedir” şeklinde sözlü olarak verilmiştir.

3. Vicâde Metodunun Geçerliliği

Muhaddislerin, yukarıda zikri geçen sebepler yüzünden başvurmak zorunda kaldığı metodlardan biri ve tatbîk alanının genişliğinden dolayı

¹⁰⁵ Hadis için bkz.: *Ebû Dâvud*, İlim, 10; *Tirmizî*, İlim, 7; *Ibn Mâce*, Mukaddime, 18 (230-232 no’lu hadisler).

¹⁰⁶ Bu istidlâl için bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 206-207; Hâkim, a.g.e., 260.

¹⁰⁷ Bkz.: *Ebû Dâvud*, İlim, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 340.

¹⁰⁸ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 452-453.

¹⁰⁹ Hadis için bkz.: *Müslim*, Mesâcid, 33; *Ebû Dâvud*, Eymân, 19, Mâlik, *Muvatta*’, ‘Ituk, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 447-449.

¹¹⁰ Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 345.

¹¹¹ Bkz.: *Ebû Dâvud*, Eymân, 19.

belki de en önemlisi vicâdedir.¹¹² Hadisçiler bu yolla alınan hadislerin, sahibi olan şeyhten semâ' yoluyla da alınmadıkça rivâyet edilmemesi gerektiğini önemle vurgulamışlardır.¹¹³ Aksi takdirde bu metod, genelde zayıf kabul edilmektedir.¹¹⁴ Bazı hadisçilere göre 'Abîde b. 'Amr es-Selmânî (72/691)¹¹⁵, İbn Sîrîn (110/728)¹¹⁶ vb. şahısların vicâdeyi geçerli kabul etmemesi yanında Hz. Ömer de vicâde yoluyla elde edilen hadislerin imhâ edilmesi gerektiğini söylemiştir. Nitekim Hz. Ömer şöyle demektedir: "Sizden biriniz, herhangi bir âlimden duymadığı hadisleri ihtivâ eden bir kitap bulursa, onu su dolu bir kaba koyarak okunmaz hale getirsin". el-Hatîb bu rivâyeti "seleften pekçoğu semâ' ile alınmamış sahîfelerin rivâyetini hoş karşılamamıştır" dedikten sonra örnek olarak zikretmektedir.¹¹⁷ Ancak bu haberin senedinde yer alan Muhammed b. Muhalled el-Hımsî, bâtil rivâyetleri olan bir râvîdir. Nitekim Zehebî, bu şahıs hakkında bilgi verirken rivâyet ettiği bazı bâtil ve mevzû hadislerden de örnekler aktarır.¹¹⁸ Yine bu haberin senedinde yer alan Ahmed b. Nasr da "münker ve bâtil haberler nakletmekle" tavsîf edilmiştir.¹¹⁹ Dolayısıyla bu haber, sened itibâriyle delil veya örnek olacak değere sahip gözükmemektedir.

Muhaddislerin bu gibi uyarılarına rağmen pekçok râvî, vicâde metodunu kullanmış, bu yolla aldıkları hadisleri semâ' veya kırâat ile tashîh ve teyid etme yoluna da gitmemişlerdir.¹²⁰ Fuad Sezgin'in, Buhârî'nin senedsiz rivâyetlerine (ta'lik) getirdiği yorum da bu metodla ilgilidir: "İşte tahammülü'l-ilmin vicâde bâbında, İslâmî rivâyetin bir şeyhten dinlenmeden veya şeyhe dinletmeden veya herhangi bir şekilde icâzeti alınmamış olan bir kitaptan naklin cevâzını ve teferruât bir tarafa bırakıldığı takdirde, bunun için "kâle" ve benzeri tabirlerin kullanıldığını ve bunu İmâm Şâfiî gibi büyük muhaddislerin tecvîz ettiğini ve dolayısıyla bu nev'in daha ikinci asırda muteber ve ma'rûf olduğunu öğreniyoruz"¹²¹

¹¹² Vicâde metodu hakkında geniş bilgi ve örnekler için bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 497-499; el-Hatib, a.g.e., 353 vd.

¹¹³ Bu uyarılar hakkında meselâ bkz.: el-Hatib, a.g.e., 353 vd.

¹¹⁴ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 212; İbn Kesîr, *Ihtisâru 'Ulûmi'l-hadis*, s. 128.

¹¹⁵ Bkz.: *Dârimî*, Mukaddime, 42.

¹¹⁶ Bkz.: el-Hatib, a.g.e., 353.

¹¹⁷ Bkz.: a.y.

¹¹⁸ Bkz.: *Mîzânu'l-i'tidâl* (Beyrut, trs.), IV, 32.

¹¹⁹ Bkz.: a.g.e., I, 161.

¹²⁰ Bunun pekçok örneği ve kaynaklar için bkz.: Yücel, a.g.e., 77-78. Müslim'deki vicâde hadisleri ve bunların değerlendirilmesi hakkında bkz.: Suyûtî, *Tedrib*, II, 61-66; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, s. 131.

¹²¹ Bkz.: Buhârî'nin Kaynakları (İstanbul 1956), s. 92. Buhârî'nin "kâle" lafzıyla naklettiği hadislerin değerlendirilmesi konusunda geniş bilgi için bkz.: Yücel, a.g.e., 90-92.

Bazı hadisçiler, sözünü ettiğimiz zorunluluklardan dolayı ilim hayatındaki kaçınılmaz yerini almaya başlayan bu metodları savunmaya çalışmış, özellikle de cevâzı pek kabul edilmeyen i'lâm, vasiyyet ve vicâdenin erken dönemlerden itibaren uygulanmaya başladığını isbât etme gayretine girmişlerdir. Bu hadisçilerin elinde ilk dönemlerden bazı örnekler vardır. Bu rivâyetlere göre meselâ Ubeydullah b. Ömer el-'Umerî'nin (147/764), Zührî'den (124/741); İbn Cüreyc'in (150/767) Hişâm b. 'Urve'den (146/763) rivâyetleri i'lâm; Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (131/748) Ebû Kılâbe'den (107/725) rivâyetleri ise vasiyyet metoduna örnek gösterilir.¹²² Ancak bu rivâyetlerin güvenilir yollarla gelmediği, böyle gelmiş olsa bile istisnâî uygulamalar olduğu vurgulanmaktadır.¹²³

Vicâdenin cevâzı hakkında ise mevkûf ve maktû olanlar bir tarafa merfû haberler bile vardır. Meselâ İbn Kesîr (774/1372), vicâde konusunu işlerken şu hadise yer verir:¹²⁴ “Hz. Peygamber ashâbına “Kimlerin imanı size göre daha üstündür?” diye sordu. Ashâb “meleklerin imanı” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Rabbleri katında oldukları halde nasıl iman etmezler ki!” buyurdu. Ashâbı “O zaman peygamberlerin” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Kendilerine vahiy inip dururken nasıl iman etmezler ki!” buyurdu. “O zaman bizlerin” deyince Hz. Peygamber “Ben aranızda bulunuyorken nasıl iman etmezsiniz ki!” buyurdu. Bunun üzerine sahâbiler “Öyleyse kimin Yâ Rasûlallah?” diye sorunca Hz. Peygamber “Onlar, sizden sonra gelecek nesillerdir. Bir takım sahîfeler bulurlar ve bunlardakine iman ederler” buyurdu”. Bazı rivâyetlerinde hadisin son kısmı “...Onlar benden sonra gelecek nesillerdir. Görmedikleri halde beni tasdik ve imân ederler...” şeklindedir.¹²⁵ Ancak kaynaklar bu hadisin mürsel olduğunu ve hemen tüm senedlerinde “zayıf” addedilen râvîler bulunduğunu kaydetmektedir.¹²⁶

4. Hadislerin Müzâkeresi

Hadisçiler, şeyhten alınan hadislerin unutulmaması için diğer râvîlerle müzâkere edilmesinin önemine dikkat çekmişlerdir.¹²⁷ Bu önemi, Hz. Ali'den yapılan nakillerle teyid edenler de olmuştur. Nitekim Hz. Ali

¹²² İ'lâm hakkında meselâ bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 97; el-Hatîb, *el-Kıfâye*, s. 318; Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 114-115. Vasiyyet hakkında meselâ bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 459; el-Hatîb, a.g.e., 352.

¹²³ Bu konuda geniş bilgi ve kaynaklar için bkz.: Yücel, Ahmet, a.g.e., 72-79.

¹²⁴ Bkz.: *İhtisâru 'Ulûmi'l-Hadîs*, 128-129. Suyûtî de bu hadisi İbn Kesîr'e atfen nakletmektedir (bkz.: *Tedrib*, II, 64).

¹²⁵ Hadisin bazı farklı rivâyetleri ve bunların tenkîdi hakkında bkz.: el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekir, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid* (Beyrut, trs.), X, 65; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-'ummâl* (Beyrut 1979), XIV, 41.

¹²⁶ Bkz.: el-Heysemî, a.g.e., X, 65; Ali el-Muttakî, a.g.e., XIV, 41.

¹²⁷ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 545-548

“Hadisleri müzâkere edin. Yoksa kaybolup gider” demektir.¹²⁸ Ancak bu rivâyetin senesinde yer alan Zeyd b. Sa’îd el-Vâsîfî, pek tanınmayan bir râvîdir. Biyografisine yer veren sınırlı sayıdaki kaynaklar ise “bâtıl” şeklinde tenkîd edilen rivâyetlerinden bazı örnekler vermektedir.¹²⁹ Müzâreke konusunda dikkat edilecek en önemli nokta, buna ehil olan ve hadisin değerini bilen râvînin seçilmesidir. Nitekim Râmehurmuzî, bu konuyu müstakil bir başlık altında işlemektedir.¹³⁰ Bu başlık altında zikrettiği¹³¹ hadislerden birine göre Hz. Peygamber, “İnciyi (ilmi, fıkhu) köpeklerin ağzına koymayın” buyurmuştur.¹³² Ancak bu hadis münekkidler tarafından “zayıf” olarak değerlendirilmiş, “mevzû” olduğunu söyleyenler bile olmuştur.¹³³

C. İsnâd

İsnâd, “sözün, araçlar vasıtasıyla asıl sahibine yükseltilmesi”¹³⁴ manasında olup bir râvînin rivâyet ettiği metnin ne kadar güvenilir olduğunu tesbit etmek için kullanılan bir sistemdir. Bazı hadisçiler, isnâd tatbîkâtını sağlam temellere oturtmak için delil arama gayesiyle Kur’ân’a başvurmuştur. Bunlara göre Ahkâf Sûresi’nde geçen “ev esâratın min ‘ilmin”¹³⁵ ifâdesi isnâd tatbîkâtına delâlet etmektedir.¹³⁶ Ancak tefsircilerin bildirdiğine göre bu ifâde İbn Abbas, Mücâhid, Hasan Basrî, Ebû Bekir b. ‘Ayyâş vb. sahâbe ve tâbiîn ülemâsı tarafından “yazı”, “kuma yazılan yazı”, “bilgi”, “bilgi kalıntısı”, “öncekilerden alınan sağlam ve sahîh bilgi” vb. şekillerde tefsîr edilmiştir.¹³⁷ Hatta Hz. Peygamber’in de bu ifâdeyi “yazı” şeklinde tefsîr

¹²⁸ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 545. Hz. Ali’nin bu sözü için ayrıca bkz.: Hâkim, *Kitâbu ma’rifeti ‘ulûmi’l-hadis*, s. 60; el-Hatîb, *Şeref*, s. 94.

¹²⁹ Bkz.: Zehebî, a.g.e., II, 103; İbn Hacer, *Lisânü’l-mizân* (Beirut 1986), II, 507.

¹³⁰ Bkz.: *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, 571.

¹³¹ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 574.

¹³² Hadis için bkz.: Suyûtî, Celâlüddîn Abdürrahman, *el-Câmi’u’s-sağîr*, II, 201; Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-‘ummâl*, X, 247.

¹³³ Bu hadisin değerlendirmesi hakkında geniş bilgi için bkz.: İbnü’l-Cevzî, a.g.e., I, 379; Suyûtî, a.g.e., II, 201. Hadisin senesinde yer alan Yahya b. ‘Ukbe’nin “mevzû hadisler rivâyet ederdi” şeklinde değerlendirilmesi nedeniyle rivâyetin “mevzû” olduğunu ihsâs eden bazı münekkidler varsa da Şevkânî, bu değerlendirmenin hatalı olduğunu söyler. Dolayısıyla bu rivâyet en iyi ihtimâlle zayıf olmaktadır (bkz.: Şevkânî, a.g.e., 274-275.).

¹³⁴ Bkz.: Suyûtî, *Tedribu’r-râvî* (Medine 1972), I, 41-42; Kâsimî, *Kavâidu’t-tahdîs*, s. 210; Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, s. 170.

¹³⁵ Ahkâf 46/4. Bu âyetin meâlî şöyledir: “De ki, Allah’tan başka yalvardıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, onlar yerden neyi yarattılar? Yoksa göklerin (yaratılışında) onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru iseniz bundan önce inmiş bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı getirin”.

¹³⁶ Bu konudaki görüşler için kz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 209-210; el-Hatîb, *Şeref*, s. 39.

¹³⁷ Meselâ bkz.: Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Mısır 1968), XXVI, 2-4; Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru’l-kebîr* (Mısır, trs.), XXVIII, 4-5; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm* (İstanbul 1985), VII, 258-259.

ettiğini bildiren rivâyetler vardır.¹³⁸ Dolayısıyla bu ibârenin “isnad” ile tefsiri, hissî bir yorum gibi görünmektedir. Ayrıca aynı âyetin aynı ifâdesi, hadis kitâbetine cevâz arayan hadisçiler tarafından, zâhirî mânâsına uygun olarak “öncekilerden kalan kitap” mânâsına da hamledilmiştir. Bu konu üzerinde durulacaktır. Yine Hz. Peygamber “kendisinden sonra bir takım hadis taliplerinin geleceğini ve kendisiyle bunlar arasında muttasıl senedler olacağını müjdelemiş”¹³⁹ ve “Siz (benden hadisleri) işitiyorsunuz. Sizden de işitilecek, sizden işitenlerden de” buyurmuştur.

Zikredilen âyetin ve hadisin isnâda delâleti tartışılabilir olsa da Hz. Peygamber’in şu sözlerinde böyle bir şüpheye mahâl yoktur: “Hadisleri yazdığınız zaman senedleriyle birlikte yazın...”¹⁴⁰ Görüldüğü gibi bu hadis, açık bir şekilde isnâd tatbikâtını emretmektedir. Ancak bu hadis, “zayıf”¹⁴¹ hatta “mevzû”¹⁴² şeklinde değerlendirilmektedir.

Hız. Peygamber bir başka hadisinde ise isnâdın önemine dikkat çeker ve “İlmi kimden aldığınıza iyi bakın. Zira bu, dinin bizzat kendisidir” der.¹⁴³ Ancak bu ifâdenin Hz. Peygamber’e izâfesi doğru karşılanmamıştır. Nitekim Kâdî ‘İyâz, hadisin bu merfû‘ rivâyetini naklettikten sonra Ebû Nu‘aym’ın (430/1038) “Doğru olan, bu ifâdenin Muhammed b. Sîrîn’e (110/728) ait oluşudur” şeklindeki değerlendirmesine de yer verir.¹⁴⁴ Gerçekten de Ebû Nu‘aym, bu ifâdeyi İbn Sîrîn’e kadar uzanan bir senedle nakletmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca Müslim ve Dârimî de bu sözü İbn Sîrîn’den nakletmektedir.¹⁴⁶ Suyûtî de bu ifâdeyi Müslim’e atfen kitabına almıştır.¹⁴⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî ise bu sözü Hz. Ali’ye ulaşan bir senedle vermektedir.¹⁴⁸ Ancak bu rivâyetin senedinde yer alan râvîlerden Muhammed b. Muhammed b. el-Eş‘as el-Kûfî aşırı şîlîği ile tanınmakta olup, bin kadar münker ve mevzû hadisten oluşan bir kitabın sahibidir.¹⁴⁹ Bu haberin senedinde yer alan bir diğer râvî olan el-Fadl b. el-Muhtâr’ın rivayetleri ise Ebû Hâtim’e (277/890) ve İbn Adiy’e (365/976) göre “münker” ve “bâtıl” olup mütâbîleri yoktur.¹⁵⁰ Bu ifâdenin,

¹³⁸ Bu rivâyet için bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 226.

¹³⁹ Bu ifâde, el-Hatîb’in *Şerefu ashâbi’l-hadis*’te kullandığı bâb başlıklarındandır. Bkz.: a.g.e., 37.

¹⁴⁰ Bkz.: Zürkânî, *Şerhu’l-mevâhibu’l-ledünniyye* (Beyrut 1973), V, 394.

¹⁴¹ Bkz.: Suyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr* (Mısır, trs.), I, 34.

¹⁴² Bkz.: Münâvî, *Fezû’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-sağîr* (Beyrut 1978), I, 433-434.

¹⁴³ Bkz.: Kâdî ‘İyâz, *el-İlmâ’*, s. 59.

¹⁴⁴ Bkz.: a.g.e., 60.

¹⁴⁵ Bkz.: *Hilyetu’l-evliyâ* (Beyrut 1967), II, 278.

¹⁴⁶ Bkz.: Müslim, *Sahih*, Mukaddime, 7 (s. 14); Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, 38 (s. 114).

¹⁴⁷ Bkz.: *Tedrib*, I, 301.

¹⁴⁸ Bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 121.

¹⁴⁹ Bkz.: Zehebî, *Mizân*, IV, 28; İbn Hacer, *Lisânü’l-mizân*, V, 362.

¹⁵⁰ Bkz.: *Mizân*, III, 358-359. Zehebî, el-Fadl hakkındaki bilgileri aktardıktan sonra, “bâtıl”, “acâib” ve “mevzûya benziyor” şeklinde tavsif edilen rivâyetlerinden örnekler de verir.

H. Ali ve Muhammed b. Sîrîn yanında, İbn Sîrîn'in kardeşi Enes b. Sîrîn (118/736), ed-Dahhâk b. Müzâhim, 'Ukbe b. Nâfi', Mâlik b. Enes ve Ebû Hureyre'ye izâfe edilmiş¹⁵¹ olması da dikkat çekicidir.

D. Cerh ve Ta'dîl

Rivâyet ettiği hadisin redd veya kabulüne karar vermek açısından, râvînin rivâyet ehliyetinin araştırılması gerekir. Hadisi alınacak râvî adâlet ve zabt şartlarını şahsında toplamış (sika) olmalıdır. Bazı hadisçilere göre bir râvîde aslanan adâlettir. Yani dikkat ve itinâsı ile tanınan her râvî, cerhini gerektirecek bir durum ortaya çıkmadıkça, âdildir. Bunun delili ise Hz. Peygamber'in "Bu ilmi her nesilden âdil olanlar alır, sapıkların tahrîflerini ve câhillerin te'vîllerini bundan uzak tutar" hadisidir. Bu istidlâl tarzı İbn 'Abdilberr'e izâfe edilmektedir.¹⁵² İbn Kesîr (774/1373), İbn 'Abdilberr'in bu istidlâlini zikrettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: "Eğer bu hadis sahîhse, oldukça güçlü bir görüştür. Ancak hadisin sihhati hakkında önemli şüpheler vardır ve çoğunluğa göre sahîh değildir".¹⁵³ Ancak hadisçilerin çoğunluğu –hadisin sihhati bir tarafa- bu istidlâl tarzını beğenmemektedir. Meselâ İbnü's-Salâh ve Nevevî bu görüşü, "çok genişletilmiş" ve "kabil edilemez" bulmaktadır.¹⁵⁴ 'Irâkî (806/1403) ise -sahîh olsa bile- hadisin, İbn 'Abdilberr'in hamlettiği mânâya alınmasının mümkün olmadığını söylemektedir. Zira eğer hadis "haber" olarak kabul edilirse, âdil ve sika olmadığı bilinen pekçok râvî vardır. Dolayısıyla hadisten "emir" mânâsı çıkartılmalı ve sika râvîlere yönelik olarak "ilmi, sizler alın ve nakledin" mânâsı anlaşılmalıdır. Çünkü, ancak onların naklettiği hadisler kabul edilebilir.¹⁵⁵ Müttekaddimûndan el-Hatîb el-Bağdâdî¹⁵⁶ ve çağımız hadisçilerinden Cemâluddîn el-Kâsimî ise bu hadisi "hadisçilerin fazileti" konusunda zikretmektedir.¹⁵⁷ el-Hatîb hadisi, küçük farklılıklar arzeden beş senedle nakletmiştir. Kâsimî ise, tarîklerindeki bu çokluğa binâen hadisin "hasen" olması gerektiğini söyler. Ancak hadis hakkındaki değerlendirmeleri bir araya toplayan 'Irâkî, bu hadis hakkında hiç de iyimser konuşmaz. Onun verdiği bilgiye göre İbn 'Abdilberr, bu hadisi 'Ukaylî (323/935) tarîkiyle

¹⁵¹ Bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 414. Râmehurmuzî bu rivâyetleri ("Bu dindir. Kimden aldığımızı iyi bakın" Diyenler) başlığı altında vermektedir. Bu konuda ayrıca bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 121-123; Kâdî 'Iyâz, *el-İlmâ'*, s. 59-60.

¹⁵² Bkz.: İbnü's-Salâh, "*Ulûmu'l-hadîs*", 105-106. Ayrıca bkz.: İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, s. 93; 'Irâkî, *et-Tebîr ve't-tezkira* (Beyrut, trs.), I, 297-298; Suyûtî, *Tedrib*, I, 302.

¹⁵³ Bkz.: *İhtisâr*, s. 94.

¹⁵⁴ Bkz.: İbnü's-Salâh, "*Ulûmu'l-hadîs*", s. 106; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr* (Suyûtî'nin *Tedrib*'i ile birlikte), I, 302.

¹⁵⁵ Bkz. *et-Tebîr ve't-tezkira*, I, 299. Bu yorum tarzı için ayrıca bkz.: Suyûtî, a.g.e., I, 303.

¹⁵⁶ Bkz.: *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, s. 11, 28-29.

¹⁵⁷ Bkz.: *Kavâidu't-tahdîs*, 47. Kâsimî, bu hadise sık sık gönderme yapar. Meselâ bkz.: a.g.e., 55, 341.

zikretmektedir.¹⁵⁸ Hadis, mürsel ve mu'dal olarak rivâyet edilmiştir ve zayıftır. Hatta mevzû olduğunu söyleyenler bile vardır. Hadis ayrıca Ebû Hureyre, Abdullah b. 'Amr, Hz. Ali, İbn Ömer gibi bazı sahâbilerden de muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Ancak bu rivâyetlerin tamamı da zayıftır.¹⁵⁹ Gerçekten de hadisin çeşitli senedlerinde yer alan Şehr b. Havşeb¹⁶⁰, Mu'ân b. Rufâ'a¹⁶¹, Mesleme b. Ali¹⁶² gibi râviler, cerh ve ta'dil otoritelerinin tenkîdine uğramıştır.

Bazı hadisçilere göre, böyle zayıf râvilerden hadis alınmaması gerektiğine dikkat çeken Hz. Peygamber şu uyarıyı yapmıştır: “*Ümmetimin helâki şu üç şeyden olacaktır: 'Asabiyye (ırkçılık), Kaderiyye ve sika olmayan râvilerden rivâyette bulunma*”. Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber bu üç şeyi, “*ümmeitim adına en çok korktuğum şey*” diye takdim etmektedir. Râmehurmuzî ve el-Hatîb, bu hadisi birbirinden farklı birkaç senedle zikretmiştir.¹⁶³ Ancak bu senedlerin tamamında da İbn Sem'ân Abdullah b. Ziyâd, Ebû'l-'Alâ Harun b. Harun, Muhammed b. İsmail eş-Şâmî gibi “yalancı” olduğu söylenen râviler bulunmaktadır.¹⁶⁴ Dolayısıyla bu ifade, uydurulup Hz. Peygamber'e izâfe edilmiş bir sözden ibârettir. Dolayısıyla bu müellifler “Sika olmayan râvilerden rivâyetin zemmedildiğine”, sika olmayan hatta Hz. Peygamber adına yalan söyleyen râvilerden gelen rivâyetleri delil gösterme gibi bir hataya düşmüşlerdir.

¹⁵⁸ Gerçekten de 'Ukaylî, bu hadisin râvilerinden olan Mu'ân b. Rufâ'a'nın biyografisinde bu hadisi zikreder ve Mu'ân'ın sadece bununla tanındığını söyler (bkz.: *Kitâbu'd- du'afâi'l-kebir*, Beyrut 1984, IV, 256).

¹⁵⁹ 'İrâkî'nin değerlendirmesi için bkz.: *et-Tefsira ve't-tezkira*, I, 297-298. Bu hadisin değerlendirmesi hakkında ayrıca bkz.: Suyûtî, *Tedrib*, I, 302-303.

¹⁶⁰ Yahya b. Ma'in'in (233/847) “sika” değerlendirmesi yanında Şu'be (160/776), Yahya b. Sa'id (198/813), İbn 'Adiyy (365/976), Ebû Hâtîm (277/890), Nesâî (303/915), İbn Hazm (457/1064), Beyhakî (458/1065), İbn Hibbân (354/965) gibi pek çok otorite tarafından “kuvvetli değildir”, “hâfiz değildir”, “zayıftır”, “terkedilmiştir”, “hadiste güçlü olmayıp rivâyetleri delil alınmaz”, “kendisiyle ihticâc edilemez”, “sâkî”, “sika râvilerden mu'dal ve mahlûb hadisler rivâyet eder”, “rivâyetleri arasında, yadırganan ve kimsenin bilmediği hadisler vardır” vb. şeklinde değerlendirilmiştir. Şehr b. Havşeb hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 383; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl* (Beyrut 1988), IV, 36-40; 'Ukaylî, *Kitâbu'd-du'afâi'l-kebir* (Beyrut 1984), II, 191-192; Zehebî, *Mizân*, II, 283-285; İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 369-372.

¹⁶¹ İbnü'l-Medîni bu râvî hakkında “sika” değerlendirmesinde bulunmuş olsa da Cüzcânî (259/872), Yahya b. Ma'in, Ebû Hâtîm, İbn Hibbân, İbn Adiyy vb. münekkidler tarafından “hüccet olmaz”, “leyyin=gevşek”, “hadis yazılır fakat delil alınmaz”, “münkeru'l-hadis”, “hadisi, sağlam râvilerin rivâyetlerine benzemez”, “rivâyetlerinin mütâbi'i yoktur” vb. şeklinde değerlendirilmiştir. Mu'ân hakkında geniş bilgi için bkz.: Zehebî, *Mizân*, IV, 134; İbn Hacer, *Tehzib*, X, 201.

¹⁶² Ebû Hâtîm, Mesleme b. Ali hakkında “onunla uğraşma”, Buhârî “münkeru'l-hadis”, Nesâî ise “metrûk” demiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz.: Zehebî, *Mizân*, IV, 109-112.

¹⁶³ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 412-413; el-Hatîb, a.g.e., 32-33.

¹⁶⁴ Bu ifâdenin çeşitli rivâyetleri ve râvileri hakkında geniş bilgi için bkz.: İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzû'ât* (Riyad 1997), I, 456; Suyûtî, *el-Leâliu'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut 1317), I, 263; İbn 'Arrâk, *Tenzihu's-ş-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-ş-şerî'ati'l-mevzû'a* (Mısır, ts.), I, 317-318; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (Beyrut 1392), s. 506.

Hadisi alınacak râvînin sika olması gerektiğine göre, bunun ölçüsü ne olacaktır? Hz. Peygamber bir hadisinde bu ölçülerden birine dikkat çeker ve şöyle buyurur: “Ancak, şâhidliği câiz olan kişinin hadisini alın”.¹⁶⁵ Râmehurmuzî, bu hadisin muhtevâsını başlık yapmış ve hiçbir değerlendirmede bulunmadan nakletmiştir.¹⁶⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî ise, senedde ismi geçen Sâlih b. Hassân’ın bu rivâyette teferrüd ettiğini ve hadis münekkidlerinin, kendisiyle ihticâcın terkinde ittifâk ettiğini söyler. Zira Sâlih’in hıfzı kötü, zabtı zayıftır. Bu nedenle hadisi bazen muttasıl bazen munkatı; bazen merfû ve bazen de mevkûf olarak rivâyet etmektedir.¹⁶⁷ Sâlih b. Hassân hakkında, münekkidler başka tenkidleri de vardır.¹⁶⁸ Sened hakkındaki bu değerlendirmeden sonra ise el-Hatîb, “eğer isnâdı sahîh ve merfû oluşu da doğru ise, şu mânâyaya hamedilmelidir...” diyerek delâletini de tartışır.¹⁶⁹ Kısacası hadisin hem sened hem de delâlet yönünden tatmîn edici olmadığını bizzat el-Hatîb’in kendisi itirâf etmektedir.

Hadisin değeri öncelikle râvîsinin güvenilirliğine bağlı olduğuna göre, bir insanın râvîlerin durumları ve rivâyet ehliyetleri konusunda bildiklerini söylemesi gerekir. Bu yöndeki bilgilerin saklanması büyük vebâli mücibdir. Zira Hz. Peygamber, “Bildiği bir konuda, kendisine bir şey sorulan kimse bu bilgiyi gizlerse, kıyâmet günü ateşten bir yular ile bağlanır”¹⁷⁰ buyurmuştur.¹⁷¹ Bu hadisin *Kütüb-i Sütte* ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki rivâyetleri bir araya toplandığında Hz. Peygamber’den Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik tarafından nakledildiği görülür. İbn Mâce’nin bir rivâyeti dışındakiler Ebû Hureyre’den gelmektedir. Enes’ten gelen rivâyetin senedinde yer alan Yusuf b. İbrahim, Ebû Hâtîm’e göre “acâib hadisler rivâyet eden” bir râvîdir. İbn Hibban’a göre ise bu râvî Enes’ten, aslında onun olmayan hadisleri nakletmektedir ve kendisinden rivâyet helâl değildir.¹⁷² Ebû Hureyre tarîkinde ise dikkate değer bir cerhe uğramış râvî yoktur. Ancak burada dikkat çeken nokta, Ebû Hureyre’den rivâyet eden ‘Ata b. Ebî Rabâh ile onun râvîsi olan Ali b. el-Hakem’in rivâyetlerinde tek kalmış olmasıdır.

¹⁶⁵ Hadis için bkz.: Suyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, II, 199.

¹⁶⁶ Bkz.: *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, s. 411.

¹⁶⁷ Bkz.: *el-Kifâye*, 95-96.

¹⁶⁸ Nitekim Yahya b. Ma’in, Sâlih hakkında “zayıf”, Buhârî “münkeru’l-hadis”, Nesâî ise “metrûk” demektedir. Bu râvî hakkında geniş bilgi için bkz.: Zehebî, *Mizân*, II, 291-292.

¹⁶⁹ Bkz.: *el-Kifâye*, s. 96.

¹⁷⁰ Bu hadis için bkz.: *Ebû Dâvud*, İlim, 9; *Tirmizî*, İlim, 3; *Ibn Mâce*, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 263, 305, 344, 353, 495.

¹⁷¹ Bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 37.

¹⁷² Bkz.: Zehebî, *Mizân*, IV, 461.

E. Kitâbetü'l-Hadîs

“Hadislerin Hz. Peygamber ve ashâb döneminde yazıya geçirilmesi meselesi”, konu hakkındaki müte‘âriz hadislerden dolayı âlimlerin en çok meşgul olduğu konuların başında gelmektedir. Hatta bu konu el-Hatîb el-Bağdâdî'nin müstakil bir kitap yazmasına ve mevcut verileri burada toplamasına da neden olmuştur.¹⁷³ el-Hatîb'in bildirdiğine göre seleften bazıları, “*Benden Kur'ân'dan başka birşey yazmayın. Kim Kur'ân'dan başka birşey yazdıysa onu imhâ etsin*”¹⁷⁴ hadisine dayanarak hadislerin yazılmasını hoş karşılamamıştır.¹⁷⁵ Ancak el-Hatîb de dâhil olmak üzere hadisçilerin geneline göre bu yasak hadislerin Kur'ân ile karışması, Kur'ân'ı bırakıp başka şeylerle meşgul olma vb. sakıncaların sözkonusu olduğu İslâm'ın ilk dönemleri için geçerlidir.¹⁷⁶ Nitekim bu hadisçilere göre, daha sonraki dönemler için böyle bir sakınca bulunmadığına, hadis yazımının mubâh hatta luzûmlu olduğuna işâret eden pekçok delil vardır. Meselâ Hz. Peygamber, işittiği hadisleri ezberleyemeyen bir sahâbîye “*Sağ elinle hâfızana yardım et (yaz)*” buyurmuştur.¹⁷⁷ el-Hatîb bu hadisi, bazı farklılıklar arzeden on kadar senedle nakletmektedir.¹⁷⁸ Ancak bu senedlerin hemen hepsinde cerhedilmiş râvîler vardır. Zira el-Hasîb b. Cahder (146/763) “kezzâb (aşırı yalancı)” olduğu söylenen bir râvîdir.¹⁷⁹ Yine bu senedlerin bir kısmında yer alan el-Halîl b. Mürre (160/776), münekkidler, hakkında “münkeru'l-hadîs”, “kuvvetli değil”, “zayıf” dediği bir râvîdir.¹⁸⁰ *Kütüb-i sitte* içinde hadise yer veren tek müellif olan Tirmizî de hadisi bu râvînin bulunduğu senedle nakletmiş, “isnâdı o kadar da sağlam değil” değerlendirmesinde bulunduktan sonra, Buhârî'nin el-Halîl hakkında “münkeru'l-hadîs” dediğini zikretmiştir.¹⁸¹ Ayrıca Tirmizî ve el-Hatîb'in bu senedlerinde el-Halîl b. Mürre'den sonra ismi geçen Yahya b. Ebî Sâlih, “mechûl” olduğu söylenen bir râvîdir.¹⁸² el-Hatîb'in, el-Halîl b. Mürre'nin bulunmadığı bir rivâyeti de Yahya kanalından gelmektedir.¹⁸³ el-Hatîb'in zikrettiği senedlerin bazılarında yer alan İsmail b. Seyf ise münekkidler tarafından “zayıf” olarak

¹⁷³ Bkz.: *Takyîdu'l-İlim* (tahkîk ve ta'lik: Yusuf el-'İşş, Dâru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, 1974).

¹⁷⁴ Hadis için bkz.: *Müslim*, Zühd, 72; Ahmed b. Hanbel, *Musned*, III, 12, 21, 39, 56; *Dârimî*, Mukaddime, 42.

¹⁷⁵ Bkz.: a.g.e., 28. Bu hadisin çeşitli tarikleri ve yazma yasağına delâlet eden diğer (merfû, mevkûf ve maktû) rivâyetler için bkz.: a.g.e., 28-63; İbn 'Abdîberr, *Câmi'ü beyâni'l-'ilm ve fadlih*, I, 63-70.

¹⁷⁶ Bkz.: *Takyîdu'l-İlim*, s. 57.

¹⁷⁷ Hadis için bkz.: *Tirmizî*, İlim, 12 (2666 no'lu hadis).

¹⁷⁸ Bkz.: a.g.e., 65-68.

¹⁷⁹ Bkz.: Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 221; Yahya b. Ma'in, *et-Târîh*, II, 148; Zehebî, *Mizân*, I, 653; İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, II, 398.

¹⁸⁰ Bkz.: Bkz.: Zehebî, a.g.e., I, 667-668; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 169.

¹⁸¹ Bkz.: *Tirmizî*, İlim, 12 (2666 no'lu hadis).

¹⁸² Bkz.: Zehebî, a.g.e., IV, 386; İbn Hacer, *Tehzib*, XI, 231.

¹⁸³ Bkz.: *Takyîdu'l-'ilim*, s. 67.

değerlendirilmiştir.¹⁸⁴ Suyûtî de bu hadisi, Tirmizî'ye atfla kitabına almıştır.¹⁸⁵

Râmehurmuzî, el-Hatîb, İbn 'Abdilberr gibi bazı hadisçilerin eserlerine aldığı¹⁸⁶ bir hadiste de Hz. Peygamber "İlmi kaydedeyim mi Yâ Resûlallah?" diyen sahâbîye "evet" diye cevap vermiştir. Hadisin bazı rivâyetlerinde sahâbî sözlerine devamla "Peki ilmin kaydı nedir?" diye sormuş Hz. Peygamber de "yazıdır" buyurmuştur. Hadisin diğer bazı rivâyetlerinde ise Hz. Peygamber doğrudan "İlmi yazı ile kaydedin" buyurmaktadır.¹⁸⁷ Bu hadislerin senedinde yer alan Abdullah b. Müemmil, cerh ve ta'dîl otoritelerinin tenkîdine uğramış ve "zayıf", "hadisleri münkerdir" vb. ifâdelerle değerlendirilmiştir.¹⁸⁸ Bu hadisin, senedinde zayıf râvî bulunmayan rivâyetleri ise, inkıtâ şüphesinden dolayı sıhhati tartışılan¹⁸⁹ " 'Amr b. Şu'ayb – Babası – Dedesi" senediyle gelmektedir. Ayrıca bu sened dikkate alındığında, burada ismi geçen İsmâil b. Yahyâ, el-Hatîb'in de işâret ettiği gibi, hadisin rivâyetinde teferrüd etmiştir.¹⁹⁰ Hadisin Abdulhamîd b. Süleyman tarihiyle gelen bir senedi daha vardır.¹⁹¹ el-Hatîb, bu senedle gelen rivâyetin Enes'te son bulması gerektiğini (mevkûf), Abdulhamîd'in merfû olarak rivâyette teferrüd ettiğini söyler. Kaldı ki Abdulhamîd b. Süleyman, "sika değil", "zayıf", "değeri yok" şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁹²

Ayrıca "İlmi yazı ile kaydedin" ifâdesi Hz. Peygamber yanında Enes b. Mâlik¹⁹³, Hz. Ali¹⁹⁴, İbn Abbas¹⁹⁵, Hz. Ömer¹⁹⁶, İbn Cüreyc¹⁹⁷, Şa'bi¹⁹⁸ gibi bazı sahâbî ve tâbîlere de izâfe edilmektedir. Bu durumda akla gelen şudur ki, aslında bir sahâbî veya tâbî tarafından söylenen bu söz, kuvvetini

¹⁸⁴ Bkz.: Zehebî, a.g.e., I, 233; İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, I, 409.

¹⁸⁵ Bkz.: *Tedrib*, II, 66.

¹⁸⁶ Hadisin bu rivâyetleri için bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 364-365; el-Hatîb, *Takyid*, 68-70; İbn 'Abdilberr, a.g.e., I, 73.

¹⁸⁷ Hadisin bu çeşitli rivâyetleri için bkz.: el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid*, I, 152.

¹⁸⁸ Bkz.: Zehebî, a.g.e., II, 510-511.

¹⁸⁹ Bu sened hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 48-55.

¹⁹⁰ Hadisin bu senedle rivâyeti için bkz.: Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, s. 365; el-Hatîb, *Takyid*, s. 69.

¹⁹¹ Bkz.: Hâkim, *Müstedrek*, I, 106; el-Hatîb, a.g.e., 70; İbn 'Abdilberr, *Câmi'*, I, 73.

¹⁹² Bkz.: Zehebî, a.g.e., II, 540-541.

¹⁹³ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 368; el-Hatîb, a.g.e., 96-97; İbn 'Abdilberr, a.g.e., I, 73; Kâdî 'İyâz, *el-İlmâ'*, 147; Suyûtî, a.g.e., II, 66.

¹⁹⁴ Bkz.: el-Hatîb, *Takyidu'l-İlim*, s. 90; Suyûtî, *Tedrib*, II, 67.

¹⁹⁵ Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 92; İbn 'Abdilberr, a.g.e., I, 72.

¹⁹⁶ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 377; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 106; el-Hatîb, a.g.e., 88; İbn 'Abdilberr, a.g.e., I, 72.

¹⁹⁷ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 377; el-Hatîb, a.g.e., 113.

¹⁹⁸ Bkz.: Râmehurmuzî, a.g.e., 375; el-Hatîb, a.g.e., 99; İbn 'Abdilberr, a.g.e., I, 75.

ve delil değerini artırmak amacıyla Hz. Peygamber'e de izâfe edilmiştir. Nitekim el-Hatîb, merfû tariklerini de zikretmiş olmasına rağmen, “Bu hadis mevkûftur. Merfû olarak rivâyeti sahîh değildir” der.¹⁹⁹ Ancak el-Hatîb yine de bu hadis üzerine hüküm bina eder ve Hz. Peygamber'in bu hadislerde yazıyı “ilmin kayıt altına alınması” şeklindeki tavsîfini, hadis yazımının mubâh olduğuna “delil” getirir.²⁰⁰ Bu sözün Hz. Ömer'e izâfesinde de ayrıca bir yanlışlık olmalıdır. Zira Hz. Ömer, hilâfeti esnasında hadislerin yazılması konusunu gündemine almış, bunun için günlerce istişâre ve istihâre de bulunmuş fakat neticede “Kur'ân'dan alıkoyar” endişesiyle bundan vazgeçmiştir.²⁰¹ Dolayısıyla “İlmi (hadisi) yazı ile kaydedin” sözünü ona izâfe eden muhaddisin, herhalde dalgınlığına gelmiştir.

Hemen tüm usûl kitaplarında rastlanan bu örnekleri artırmak mümkündür.

Değerlendirme

Hadisçiler, hadis usûlü ile ilgili konuları işlerken zaman zaman, o konuya örnek sadedinde nakledilen hadisler yanında, konunun bizzat kendisine işaret eden ve “bu kâidenin delili...”, “bu konudaki hüccetimiz...” gibi ibârelerle takdîm edilen âyet ve hadisler de zikretmektedir. Bu tavrıyla müellif, o kâideyi sanki mezkûr âyet veya hadisten çıkardığı veya en azından bunlar tarafından “doğrulandığı” izlenimini uyandırır. Bu duruma mütেকaddimûn dönemi hadisçilerinde daha sık rastlanmaktadır.

Bu çabanın oldukça doğal olduğunu söylememiz gerekir. Zira bir kültürün, zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına göre üretmek durumunda kaldığı kâideleri, yine kendisinin oluşumuna zemin hazırlayan aslî kaynaklardan beslemesi oldukça tabîi hatta zarûrî bir durumdur. Kültürel bütünlük, bu geniş çerçevede yer alan her unsurun, esas kültüre yön ve şekil veren kaynaklardan beslenmesi ile sağlanır. Kastedtiğimiz kültür İslâm kültürü olunca, bunun içinde yer alan Hadis Usûlü gibi bir ilim dalını da, İslâm'ın kaynağı olan âyet ve hadislere dayandırma ve bunlarla desteklenme çabası da kaçınılmaz olmaktadır.

Bu çaba bazen de, hadisçinin kendisine veya her hangi bir usûl kâidesine yöneltilen itirâzdan kaynaklanmıştır. Özellikle de usûl ile ilgili bilgilerin bir “ilim dalı” hâline gelme sürecinin yaşandığı dönemde hadisçi, savunduğu görüşleri, muhâlifleri kabüle zorlayacak bir “delil”e binâ etme ihtiyacı duymuştur.

¹⁹⁹ Bkz.: a.g.e., 97.

²⁰⁰ Bkz.: el-Hatîb, a.g.e., 70-71.

²⁰¹ Bkz.: a.g.e., 49; Suyûtî, *Tedrib*, II, 67.

İşte bu nedenlerden, bir usûl kâidesinden bahsedilirken âyetlere ve hadislere gönderme yapılmıştır. Bize göre âyetlerle “sahîh” diyebileceğimiz hadislerin işlenilen konuya delâleti, genelde tartışılabilir durumdadır. Şüphesiz insanların, nasslardan çıkardığı mânâlar değişik olabilir. Hatta bunun bir zenginlik olduğunu söylemek de mümkündür. Dolayısıyla bu durum bir tenkîd konusu olmamalıdır. Ancak âyetler ve sahîh hadisler yanında, zaman zaman sıhhat açısından daha alt derecede bulunan rivâyetlerin, sahîh hadislere yapılan eklemelerin (idrâclar) de aynı amaçla takdîm edildiği görülmektedir. Buna ilâveten aslında bir sahâbîye ait olan söz Hz. Peygamber’e, bir tâbîye ait olanlar da sahâbîye izâfe ile nakledilmiştir. Zira Hz. Peygamber veya ashâbının telaffuz veya işâret ettiği bir usûl kâidesine itirâz yöneltilemeyecektir.

Hadisçilerin zikrettiği bu gibi örnekler incelendiğinde zayıf veya mevzû hadislerin konuya delâletinin, sahîh olanlara göre çok daha net ve açık olduğu görülür. Ancak hangi konuda ve hangi mâhiyette olursa olsun, mevzû hadis kullanımını haklı gösterecek hiçbir neden olmamalıdır. Zayıf hadislere gelince bazı hadisçiler, ahkâm konuları dışında ve özellikle de “fedâil” bahislerinde bu tip hadislerin kullanılabilceğini ileri sürmüştür.²⁰² Ancak “delil”, “hüccet”, “bu konudaki asıl” gibi ibârelerle takdîm edilen zayıf bir hadis kanaatimizce, bunu kullananın aleyhinedir. Zira her ne kadar delildeki “za‘f” medlûlün za‘fını gerektirmese de bu durum, hadisçiye veya bir usûl kâidesine itirâz eden muhâtaba, aleyhte söz söyleme imkânı doğurmaktadır. Halbuki dinin en önemli iki kaynağından biri olan hadislerin korunması için, böyle delâleti tartışılabilir veya sıhhat açısından tenkîd edilmiş delillere ihtiyaç yoktur. Zira bu kâideler, değişen ve gelişen şartlara bağlı olarak herşeyden önce aklın, mantığın ve ilmî birikimin gerekli görüp ihtiyaç hissettiği, aynı zamanda gelişimi simgeleyen kâidelerdir.

²⁰² Bu konuda meselâ bkz.: el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 133-134; İbn ‘Abdilberr, *Câmi*, I, 22.